

MEMÒRIES DE LA GUERRA CIVIL D'EN PERE ROSÉS CHICARRO ("PERET MACO")¹

¹ Transcripció literal, amb correcció lingüística, feta per Dolors Gonzalez Reche el 2025.

El document original, contingut en el fons de Pere Rosés Chicarro, és una fotocòpia d'un mecanoscrit sense data ni autoria, que narra la seva experiència en la Guerra Civil en el període de mitjans del 1938 a principis del 1939.

MEMÒRIES D'EN PERET

Sense més ni més, el nostre quarter general esportiu que era la rectoria estava ocupat per gent armada, tots amb unes cares més aviat llargues i poc amistoses. Llavors teníem entre tretze, catorze i quinze anys. D'un dia a l'altre tot empitjorava enlloc d'arreglar-se. Com a curiositat havíem anat al cementiri a fer el tafaner perquè es deia que hi havia un carro de trabuc que havia portat quatre morts trobats a la cuneta de la carretera. Efectivament, allà estaven tapats en una pila, un espectacle que no fou gens agradable.

De la Rectoria havien desaparegut el rector i els dos vicaris. Del senyor rector (Ramon) vam tenir notícies al tercer dia de que, tot seguint la via ferroviària en direcció a Barcelona, va anar fins a Montcada i allà va desaparèixer. Nosaltres teníem encara tot el material de futbol a la rectoria: equips, farmaciola, etc. Com que tots coneixíem prou bé els caus i amagatalls de la vella rectoria no podíem pas deixar perdre el que consideràvem bens nostres, i pensat i fet. La rectoria d'un dia a l'altre agafava més moviment i envergadura militar. Ja es podia veure, cosa de molta novetat, "señores" que entraven i sortien amb un mono de treball, pistola al costat i un mocador vermell al coll, signes que donaven a entendre que eren revolucionaris. No sabíem com agafar el que estaves veient, però el que sí sabíem era que el nostre equip, pilotes i demés material no podia quedar en mans d'aquella gent i es va organitzar l'assalt corresponent a la rectoria. Està vist que quan es té aquesta edat no es veu el perill enlloc. Van saltar al pati voltat d'una bona arbreda i matolls, que ens van ajudar a baixar i poder amagar-nos. Sabíem molt bé on anàvem i per una finestreta apta només per a un vailet vam col·locar-nos a dintre. Vaig adonar-me que la gent esverada difícilment fa bona feina. Si ens hagués interessat agafar més coses podíem haver-ho fet tranquil·lament però la velocitat no ens deixava veure els arbres.

Quan ja vam tenir el que ens pertanyia, la tranquil·litat va tornar amb nosaltres. Semblava que allò no podia durar molts dies. El cas és que passaven els dies i al poble, que no era massa gran i tothom es coneixia, t'assabentaves de seguida que la gent que anaven a buscar a la nit els trobaven morts als afores del poble, i això es repetia bastant sovint. No vaig anar a veure cap més, no veia aquell comportament prou correcte. A les persones que mataven, que tothom coneixíem, sabíem tots perquè ho havien fet i no hi havia motiu. La cosa es va anar posant seriosa. Segons anàvem veient, els grups armats cada vegada eren més nombrosos i amb més calor i més espectacle. Un d'ells fou quan van treure imatges, confessionaris i caixetes de les almoines de l'església a la plaça i hi van calar foc amb la plaça plena de gent. Això va començar a crear un terror que feia la impressió que res de bo podia passar davant d'aquella exaltada i cada dia més armada gent. Com a final de festa, van tirar del campanar una campana que crec que es deia l'Eulàlia. En caure a terra, va despertar en tots els presents un "Oh! Oh!" general de sorpresa. Tothom va desfilar cap a casa amb el pensament de que a partir d'aquell moment podia passar qualsevol cosa.

A l'entrada del poble, travessa la carretera un torrent. Allà un camió de milicians que baixaven a defensar Barcelona es va estibar a baix del torrent amb les corresponents víctimes. Havia començat la militarització de forces i es començaven a escoltar notícies, no massa clares, sobre una rebel·lió militar, però es deia que a Barcelona estava dominada. Tot i així es demanava l'ajut de tothom. Així anaven passant els dies i fets semblants es repetien. Al final ho vam assimilar fins a trobar-ho normal, amb la qual cosa nosaltres ens desenteníem i ho deixàvem per a la gent més gran.

Els fronts de guerra van quedar situats a l'Aragó, Terol i Madrid. Per a nosaltres, com que vam poder reorganitzar una altra volta l'equip de futbol i el campionat infantil que s'havia suspès

degut als fets, es va reprendre el que per a nosaltres va tornar a ser la normalitat. Però vet aquí que ens va tocar jugar al camp de futbol de l'Europa un diumenge al matí, cosa que ens feia molt bona impressió. Quan vam entrar al vestuari al Marià Gonzalvo el va cridar un senyor del públic i va tardar una bona estona. En entrar ens va dir: "un senyor m'ha donat 100 pessetes perquè feu el vermut". En sortir del vestuari ens va dir que el senyor que li havia donat les 100 pessetes era el rector de Mollet, mossèn Josep, que havia dirigit aquell equip des del principi, que estava amagat a Barcelona i no s'havia pogut resistir a veure'ns jugar una altra vegada, arriscant la seva vida si era descobert.

La cosa anava durant i més aviat s'agreujava. No calia ser un entès per adonar-se que anaven demanant gent que no eren voluntaris. Van començar per demanar la quinta del 37, poc després la del 38. Faltava més gent i van demanar la del 39. S'intentava fer una mica d'exèrcit disciplinat perquè allò era el caos. Molts anaven voluntaris, com si anessin de gresca, i això de la guerra no pots imaginar-t'ho fins que ets dins. Molts van tornar tal com havien marxat i si algú era demanat a quintes procurava justificar un servei aquí per no tornar-hi.

De mica en mica ens vam trobar en una guerra de debò. Vaig començar a adonar-me d'això quan acomiadàvem els companys del 38 i del 39 a l'estació de tren del Nord, gent obligada a agafar les armes sense ganes. A la majoria els enviaven al lloc on eren més necessaris els seus serveis, ja que feia més d'un any que durava la guerra.

Llavors la gent més exaltada, que és la que es deixa veure primer en aquests casos i és la que primer va agafar el comandament, no volia perdre l'autoritat assolida i, tret els de bona fe, els altres poc es van moure d'aquí encara que fossin demanades les seves quintes. Un exemple, el d'aquelles persones exaltades dalt d'una tribuna, amb veus tronadores, que no es veien enlloc i que donaven preferència a ocupar les trinxeres als reclutes, que cada vegada eren més. Qui més qui menys es trobava amb algun parent implicat en els fets. Com que a molta gent li agrada sobresortir de l'anonimat i per mèrits és bastant difícil, amb fets semblants és com més possibilitat té una persona de sobresortir per damunt dels altres. Quanta gent és important per haver fet disbarats molt grans! Per haver fet grans disbarats la història està plena de noms famosos. I vam veure malauradament com gent que poca cosa valia imposava la seva autoritat armada, i aconseguia la veneració de tothom, degut naturalment al terror que creaven les circumstàncies.

Un cas així, per fer referència a un fet, va passar els primers dies de la revolta. Devia tenir setze anys acabats de complir i les emocions fortes em despertaven cert interès. Tenia una germana casada i el seu marit també va resultar ser addicte a la causa, cosa que em va sorprendre molt, a tal extrem que formava part del comitè local i com a tal el veies patrullant amb l'escopeta. Moltes vegades anava amb un revòlver al costat, segons el servei que li tocava. Resulta que la meva germana treballava a la fàbrica i les fàbriques anaven tornant a la normalitat. A la vida normal ella tenia el costum, mentre era al treball, de portar la nena que tenia a casa dels avis. Un d'aquells dies la va portar el meu cunyat, cosa que no era la primera vegada, i degut a les circumstàncies i el càrrec que tenia es va presentar a casa amb la nena tot armat.

Com a molta gent li agrada presumir quan pot, un cop va deixar la nena es va adreçar a mi, que em tenia molta estima, per ensenyar-me la quantitat d'armes que portava. La meva mare s'emportà la nena i la mirada que ens vam creuar deixava per ben entès el que pensava. No van passar ni dos minuts que es va sentir "patam!", el meu cunyat es va quedar blanc, el més seré vaig ser jo ja que a aquesta edat, setze anys, no es pensa ben bé en el perill. Total, que la bala va foradar la taula del menjador. Passar això i ser la meva mare allà present, tot va ser una cosa.

Va agafar el meu cunyat, el va fotre al carrer i li va dir: "A aquesta casa no tornis a posar els peus mentre vagis armat". I així va ser. A partir de llavors en vaig veure molts valents arrugar-se quan se'ls perdia el temor.

ANAR A LA GUERRA

S'anaven perdent pobles i la incapacitat d'organització era manifesta en el bàndol republicà. El 1938 van demanar la meua lleva, la del 40, i poc després la del 41. Era el començament del final. Junt amb nosaltres van demanar el que deien la "brigada del sac", gent gran de cinquanta a seixanta anys. Se'ls deia així perquè es van presentar amb un sac a l'esquena, com tenien costum d'anar al camp, per portar dins els estris més necessaris. En aquell cas, com era d'obligació en guerra portar la manta, el plat, etc. i ells seguien els seus costums, els era més còmode portar-ho dins d'un sac. Allò ja no feia riure.

El primer destí va ser el quarter del Carme a Manresa amb un fred molt gran que feia. Al matí, quan anaves al pati que hi havia al centre del quarter a formar pel cafè, estava tot blanc de la glaçada de la nit. Allà ja em vaig adonar que el més viu s'enduria el gra cap a casa deixant la palla per als altres. L'encarregat de repartir els "chuscos" era amic meu de Vilaseca, que jugàvem junts a futbol. A la primera repartició de pa, es va presentar amb una manta que duïen entre quatre plena de "chuscos" on érem nosaltres, un grup de 5 o 6 de Mollet, i amb aquella naturalitat que el caracteritzava ens diu: "Va, de Mollet quants són, sis, set, vuit, nou", com aquell que va amb pressa, i ens va donar dos o tres "chuscos" més del compte. El ranxo que ens donaven era molt dolent.

La primera instrucció militar la vam rebre a Gavà i Castelldefels. Això els més joves i, pel que després vaig adonar-me, anaven fent una tria i formaven un agrupament a la colònia Amat, entre Gavà i Berga, dels més fornits, tots podríem dir de la quinta del 40. Allà vam passar aproximadament un mes fent exercicis. Allà s'anava a preparar la carnassa que érem nosaltres. Passat el temps ens van fer formar amb el "macuto", la manta i les altres pertinences i vam baixar a peu fins a l'estació de Castelldefels on ens esperava un tren que ens portaria fins a Girona.

Els de la lleva del 41 es van quedar a Castelldefels, doncs pensaven destinar-los a la costa perquè els veïen molt joves i, de moment, així va ser per a alguns. Arribats a Girona vam fer el canvi a un tren més petit, el carrilet d'Olot i, una vegada a Olot, vam anar a peu i amb tota la càrrega a sobre fins a Castellfollit de la Roca. Déu-n'hi-do per ser la primera caminada. Allà vam ser rebuts amb un gran entusiasme ja abans d'arribar al poble. Els primers sorpresos vam ser nosaltres perquè ens feia l'efecte del mateix que havia vist al mercat del meu poble que tenia al davant de casa, quan els compradors es miraven un animal que els interessava i li miraven la dentadura, la llengua, la musculatura, etc. tot donant-li un copet a l'esquena si era del seu gust.

Però això no és tot. La sorpresa més gran va ser que no enteníem aquella gent que ens rebia amb molta alegria als crits de "tobanx, tobanx"². Aquestes foren les primeres paraules que vam sentir per primera vegada, més tard vam saber que volien dir "camarada, camarada". Allà hi havia una concentració de polonesos, txecs, uns pocs russos i jueus (sobretot jueus polonesos, que serien els que ja havien fugit d'Alemanya, i es nacionalitzaven on fos per fugir de la crema; això és una suposició meua). Molts es van trobar allà perquè era l'únic lloc on tenien facilitats dels països adoptius.

² Del rus "tovarisch", camarada o company. (Nota de la transscriptora)

Allà vam passar un mes i mig o dos, no ho sé exactament, fent instrucció i pràctica de llançament de bombes de pinya i acoblant-nos a aquella gent. Els instructors eren espanyols allotjats en una espècie d'hotel que feia la impressió que duïen vida de reis, ben acompanyats de senyores...

Quan tornàvem al poble de fer instrucció, acostumàvem a entrar en formació i cantant en rus, que molts vam arribar a aprendre les cançons sense saber què volia dir el que cantàvem, i el ritme de la cançó ens marcava el pas. "Ras, was, xics, teri, seva, seva" (sic.)³. Crec, quan hi penso, que volia dir "un, dos tres, dreta, esquerra, esquerra" i començàvem a cantar l'himne un cop estava la cosa en marxa. Vam arribar a conviure amb aquella gent dins de l'exèrcit però, un cop fora i lliures, els nostres costums eren molt diferents i l'edat encara més, fèiem la nostra vida i tertúlia a part.

Aquella gent cuinava sense sal i a les taules es posava un plat amb sal que ens l'anàvem passant de l'un a l'altre. El problema era que els dits estaven mullats de les lleties i cigrons que teníem al plat i quan t'arribava el plat de la sal tot era suc de sal. Allà vam tenir encara alguna visita dels nostres familiars, després ja va ser un misteri el nostre parador. No es volia que se sabés on eren les nostres brigades i es van acabar les visites de familiars. Les cartes les havien d'enviar a aquesta adreça: Plaza Altozano, número 5, 1a compañía Batallón Rakosi, així rebíem la correspondència.

Castellfollit de la Roca es va portar molt bé amb nosaltres. Ara entenc que els fèiem llàstima i ens van acollir com a fills seus. D'allà vam sortir cap a Vila-seca i Salou i allà van acabar de formar els batallons amb la resta de la XIII Brigada Internacional. Allà vam veure per primera vegada la Brigada Líster que ja no perdriem d'ull fins al final de la guerra. Allà baix era considerada una de les millors i entre mi pensava que "si aquesta és una de les millors, com deuen ser les altres, Déu ens empari, millor que no hagin d'actuar mai".

Allà baix vaig assabentar-me que els de la Líster havien volat el pont de Tortosa un cop les forces havien passat a l'altre costat del riu. L'Ebre va quedar com a frontera d'uns i dels altres i es va tallar la comunicació amb els republicans del centre-sud.

No m'hauria canviat de brigada, en cas de poder fer-ho. Tot i que a les altres brigades eren tots espanyols i gent agradable, regnava un desordre organitzat, establert a base de terror. Un cas es donà en els dies que vam haver d'acampar plegats en aquelles terres tarragonines. Els dies festius teníem el dia lliure i, naturalment, al jovent li agradava bellugar-se. La Brigada Líster va ser renovada amb quintes noves, a diferència de nosaltres que estàvem barrejats del 41 i del 40. A alguna brigada internacional com la Lincoln, que eren americans i poca gent, també van emprar el mateix sistema.

El cas és que el jovent és jovent i la broma, encara que sigui en guerra, està amb la joventut. Com deia, els dies festius els teníem lliures i anàvem a peu uns a Vila-seca i altres a Salou. Anàvem allà on creiem convenient, o al campament, perquè la nostra brigada tenia sempre molta cura d'organitzar actes de diversió els dies festius per als soldats i els ciutadans que volien assistir-hi. Es notava una diferència molt gran d'organització d'unes forces amb les altres.

Bé, doncs tornant al cas, pel que es va dir, va haver-hi sis o set nois de la Líster que decidiren anar a peu fins a Reus. No sé quant pot haver-hi de Vila-seca a Reus, però a aquesta edat no hi ha problemes. La qüestió va ser que el dia següent va haver-hi una denúncia d'un senyor d'una torre tot dient que uns soldats havien estat a la torre i hi havien provocat un acte de vandalisme.

³ Expressió fonètica que no s'ha pogut comprovar a quin idioma correspon. (Nota de la transcriptor)

No vulgueu saber l'espectacle que es va formar en aquella Brigada Líster que estava al costat de nosaltres per demostrar el rigor que es mantenia.

Van formar tota la gent i van fer sortir de la fila els que havien anat a Reus. Després d'interrogar-los van registrar les seves xaboles i van trobar en la d'un d'ells una corbata que el senyor denunciava va dir que la reconeixia com a seva. Van agafar el xaval i li van demanar quins eren els companys que havien anat amb ell. Els van posar davant d'un escamot de càstig i els van afusellar tot fent passar per davant d'ells la resta de la brigada, perquè servís d'escarment i exemple, perquè no tornés a passar. Això és el que es va comentar entre nosaltres, segons "Ràdio Macuto". A la meua brigada no va passar mai res d'això, però anaves veient que en guerra podia passar el més inesperat i t'anaves endurint.

Vam continuar uns dies més acampats per allà quan, inesperadament, va arribar una flota de camions. De pressa i corrents ens van carregar als camions i carretera amunt en direcció a Lleida. Ningú sabia massa cosa però el que es veia era la urgència del trasllat. Vam arribar a Tàrrrega i vam continuar fins a Bell-lloc on vam baixar i vam fer una bona caminada amb la indumentària. Llavors ja portàvem el fusell i la corresponent guarnició. Allà, per la gent que anàvem trobant i els comentaris que feien, vam saber que es preparava una ofensiva per Balaguer i una mica d'això devia haver perquè ens van fer prendre posicions davant de Balaguer, però no va passar a més la cosa.

Uns dies després, al comandament li va semblar que allò havia estat una falsa alarma i que la cosa no tirava endavant, i van tornar a aparèixer els camions. Ens van baixar altre cop al camp de Tarragona. Aquella vegada l'Estat Major es va instal·lar a Falset i la resta de batallons als pobles dels voltants, sobre tot a Pradell i la Torre de Fontaubella. Tota aquella fondalada estava protegida per muntanyes fins a Marçà i estava plena d'avellaners sota els quals dormíem (per cert que estàvem bastant ben arrecerats). A l'estació de Pradell, a la sortida del túnel, que crec que té sis kilòmetres de llarg, teníem el nostre camp d'operacions, protegits de l'aviació pel llarg túnel de la via fèrria.

A la sortida del túnel vam aplanar una esplanada, aproximadament com un camp de futbol, que servia per fer la instrucció i espectacles de tota classe, amb teatre a l'aire lliure. Des de l'esplanada, que quedava una mica alta envers la sortida del túnel, portàvem les bombes de mà. Allà es va organitzar força bé la brigada. Començàvem a veure els comandaments estrangers, alguns dels quals van arribar a ser importants. No acabàvem d'entendre bé aquella gent perquè, segons les visites que rebíem, sortien comandaments estrangers i, segons qui apareixia, sortien els espanyols, alguns d'ells per cert molt seriosos. Tots tenien alguna amiga o companya, però mai havien donat cap espectacle. Això va ser mentre vam estar al campament.

També hi va haver de tot en aquell campament. Ens van visitar una vegada, per un festival, una agrupació de senyores que es feien dir les Trío Medrano (?), totes una mica extremistes i molt llançades, la majoria amb discursos una mica forts per a nosaltres que ens venia tot de nou. Allà va quedar clar que a la brigada que havia vingut a donar la vida per Espanya no se li podia negar res. Va ser un dia de molta alegria, sobretot per als comandaments espanyols, però per a nosaltres el dia va acabar anant a dormir sota els avellaners.

En aquell camp d'avellaners es van organitzar carrers i places. Hi havia la plaça Catalunya que era al centre. Teníem botigues on es podia comprar de tot doncs rebíem de l'estranger quasi de tot. Teníem diàriament tabac francès i es procurava que no faltés de res.

Prop de l'estació, a la sortida del túnel hi havia el Batalló Mickiewicz. En aquell tots eren una barreja de polonesos. També hi havia la Companyia Especial, que eren polonesos, txecs i jueus nacionalitzats en altres països. Aquells podríem dir que eren els herois, com el Terç dels nacionals.

A sobre del túnel en direcció a Pradell estava el nostre Batalló Rakosi, tots espanyols del 40 barrejats amb veterans de la brigada també espanyols. Al costat, a la mateixa esplanada dels avellaners, el Batalló Palafox, també amb la mateixa barreja. A 500 metres del nostre emplaçament teníem la Torre de Fontaubella, poblet on quasi sempre anàvem i, si continuaves per la carretera, arribaves a Marçà. Tots aquells turons eren una concentració de forces. Els menjadors eren un clot llarg de 40 cm per 60 cm de fons amb un altre paral·lel a 1,5 metres que ens permetia estar asseguts uns enfront dels altres amb certa comoditat.

Com que el meu ofici ha sigut de dibuixant i l'humor no faltava, en aquell moment, a la nostra xabola teníem una despensa, per quan teníem visites que no hi faltés de res, amb pernills, llonganisses, botifarres blanques i negres, pans de barra i rodons, etc. El que no us podeu imaginar és que l'únic inconvenient era que estava tot pintat, però l'impacte era bo.

Total, que com aquella gent era tan desorganitzada, aviat em van agafar pel seu compte i no em faltava mai la feina. Que si en aquella pendent de muntanya hem de fer un mural, que si ves a la Torre de Fontaubella a casa de les tres germanes broadores que has de dibuixar la bandera de la brigada per brodar-la, que en aquesta festa farem uns castells, etc. Com que érem diversos batallons, quan m'enviaven al Mickiewicz m'allotjava al lloc de comandament del batalló, si anava al Palafox igual, i allà on fos que, com ja m'esperaven, comptaven amb mi.

El promotor de tot allò era el comissari del batalló, un home molt fornit, de Manresa. Tinc entès que es deia Viladrosa⁴, molt actiu. Amb aquell moviment vaig anar coneixent els vertaders caps grossos de la brigada, que es deixaven veure poc. Quasi sempre estaven a Falset, però quan calia també estaven on nosaltres.

Allò ja era de més empenta. Sí que vaig veure molta gent "enchufada", com a tot arreu, però molt pocs de "tontos". Allà es tirava un diari amb una ciclostil i un mensual a impremta. El director, que havia estat al diari El Diluvio de Barcelona, era un tal Manobens. Els que il·lustraven el diari eren en Peñarroya, dibuixant esportiu molt bo i força conegut pels esportistes, i en Nogueras, un bon dibuixant de publicitat. Hi havia un grup de periodistes, un d'ells molt bo d'un diari valencià que feia la crònica diària. És a dir, estava organitzat amb força serietat.

Allà vaig adonar-me de mica en mica quines eren veritablement les persones que portaven aquella brigada. En Jarchenko⁵, un home alt i prim a qui penso que ningú havia vist riure, era el comandant. També hi havia en Justin Salomon (?), un jueu que sabia 12 llengües, i un rus que, si no era molt necessari, no es deixava veure. Al principi no comprenia del tot algunes coses. Després, pels companys, vaig entreveure que hi havia una lluita soterrada amb la no intervenció per part d'Anglaterra, França, Itàlia i Alemanya. Es procurava tapar tot el que es podia i es feia sense dir res, però nosaltres notàvem alguna cosa. Teníem un comandant espanyol que es deia Martínez, un homenet de cap a peus que sovint presidia els actes de les tropes i disposava. Vaig entendre que, segons les visites, devien creure més oportú que fos així.

⁴ Jaime Viladrosa Montrabeta, vg. <https://www.combatientes.es/ComisariosdelEjercitodelEbro.htm>

⁵ Mihail Kharchenko, vg. https://es.wikipedia.org/wiki/XIII_Brigada_Internacional.

(Notes de la transcriptora)

A mi tot això m'importava ben poc i no parava massa atenció. La veritat és que allà on em trobava més bé era amb els meus companys del poble, que els tenia a la 1a companyia del Batalló Rakosi. Quan tenia lliure anava amb ells i ens ho passàvem bomba. Allà tenia el "macuto", la manta, etc. Com érem prop de la Torre de Fontaubella i jo tenia amistat amb les noies que van brodar la bandera, anàvem allà i ens ho passàvem la mar de bé. Després anàvem a berenar a ca la vídua que ens arreglava uns berenars estupends. No vulgueu saber la broma que fèiem amb ella, que ens havia dit que l'home li havien matat a la guerra, però el cas és que uns anys després vaig fer una visita a aquell poble i la vaig anar a veure, llavors em va presentar el seu home i em va dir que el va tenir amagat tota la guerra a les golfes de casa seva. L'home s'ho va prendre bastant bé, el més sorprès vaig ser jo.

Així anaven passant els dies fins al 19 de juliol del 1938 en què es va fer una bona festa. El dia abans va haver-hi combats de boxa, doncs entre nosaltres hi havia un campió de Caldes, no recordo de quina categoria, i carreres de sacs en què vaig guanyar un premi. Aquell dia hi va haver un partit de futbol al camp del Tarragona en el qual també vaig jugar. El partit va ser entre una selecció de la Brigada Líster amb els de la XIII Brigada Dombrowski⁶. El comandant Líster havia de tirar el "kick off" i així va ser, en conservo un retrat. Recordo que no va haver-hi equipament per a tots però el partit es va fer i la victòria va ser nostra. El comissari Viladrosa era el promotor principal d'aquells actes. De tornada de Tarragona, em va dir que anés al comandament del Batalló Mickiewicz que havia de fer uns murals allà, a l'estació de Fontaubella.

La xabola que tenia el comandament era bastant gran, amb una central telefònica. Era grandeta i de lona, no era com les que tenien els soldats que les havien fet amb el que havien trobat sobre el terreny, canyes, branques i els avellaners de teulada. Si hagués plogut molt no haurien aguantat massa. Allà, a la xabola del comandament es dormia a terra amb un matalàs i una manta, tots iguals. Però, els polonesos abans d'anar a dormir tenien el costum de fer unes timbes de cartes, que feia que allà no pogués dormir ningú fins ben entrada la nit, pels crits que feien. No s'entenia res del que deien quan es discutien, que era moltes vegades.

El cap era en Josep Mrozek (?), qui més tard fou Josep Brosz (?) a Txecoslovàquia, suposo que un nom devia ser en polonès i l'altre en txec, això encara ho haig d'aclarir. Mentre vaig ser amb ells no es pogué ni un moment del costat del telèfon, com si estigués pendent d'alguna trucada. Així vam passar tres dies. El dia 22 serien les 10:30 hores que va sonar el telèfon, quan la partida era més rabiosa, i qui li va tocar perdre el va agafar. "Alo-alo, eres Eniek, te reconozco la voz, dime – Prepara tu batallón, mañana salimos para el frente". Havia arribat el dia que tant esperaven ells. Això és el que van dir. A mi em feien ballar el cap, aquella gent que portava el batalló no duia graduació a la gorra i, els pocs que la portaven, era inferior a la de tinent, fins a aquell moment.

Vaig passar aquella nit encara amb ells, però a la que es va fer de dia em vaig posar dempeus i me'n vaig anar amb els meus companys. Quantes vegades me'n vaig penedir de fer aquella bestiesa, poc em pensava el que m'esperava. Quan vaig arribar al meu batalló aquest ja estava en moviment. Els amics contents de que anés amb ells. El sergent, que era un veterà, quan em va veure i es va adonar de la cara que feia, al mateix temps que em deia "tú no sabes lo que haces" em va buscar un fusell rus que era el que teníem tots. Haig de dir que era molt bona persona aquell sergent i crec que en veure'm tan jove li vaig fer llàstima, doncs ell sabia molt bé

⁶ També anomenada "Dabrowski". (Nota de la transcriptora)

on anàvem. No van trigar gaire en arribar els camions, quasi tots eren “katiuskas”⁷ russos i no vam tenir ni temps d’acomiar-nos de ningú.

DIRECCIÓ AL FRONT-EL PAS DE L’EBRE

Vam sortir d’allà molt de pressa després del migdia. Hi havia molta feina per recollir tot l’enrenou que dúiem i endreçar el que necessitàvem i el que ens podia destorbar allà on anéssim. Vam passar Falset, Gratallops, etc. i vam anar a sortir a la Torre de l’Espanyol. Allà, en una riera que passava abans d’entrar al poble i que quedava molt ensorrada ens van descarregar i ens van dir que descanséssim, devien ser les sis o les set de la tarda. Allà ens van concentrar fins que hi va haver molta gent.

Quan ja no s’hi veia, ens van tornar a mobilitzar per formar les companyies a la carretera i portar-les cap a la Torre de l’Espanyol, que es trobava després de passar el turó que separa el poble de la riera. Vam passar la Torre i vam anar caminant fins a Vinebre. Era una nit molt fosca. Vam passar de llarg Vinebre i ens vam trobar davant del riu Ebre que ens protegia per un gran canyar a tota la banda del riu. Dins de les canyes i tapades amb brolla hi havia una pila de barques del litoral català, doncs podia llegir en elles Masnou, Premià, Mataró.

Allò ja va ser la “puntilla”, no calia ser molt viu per comprendre el que allà passava. “Déu meu, aquesta si que no l’explicarem cap de nosaltres, aquesta gent pensen passar a l’altre costat amb barca”, vaig pensar. Vam deixar tots la manta i el “macuto” en una pila i vaig dir “Jo em canvio la camisa que tinc al “macuto” perquè qui sap quan ens la podrem tornar a canviar”. “Així també ho faré jo”, va respondre un altre de la meva colla, també del poble. Tot això amb molta quietud que era el que ens havien recomanat.

El Batalló Palafox va ser el primer en mobilitzar-se doncs el seu punt de partida era més apartat, ocupava la part esquerra ja en el terme de Garcia. El nostre, el Rakosi, era en el terme de Vinebre, a la seva dreta. A la nostra dreta era el Mickiewicz, tots estrangers. Ells eren els que havien de passar primer el riu i quedar situats on ara han fet el pont, que llavors no n’hi havia, i el pas s’havia de fer amb barcasses tirades per un cable. Un cop situada la gent, va quedar tot en un silenci esgarriat, es podia sentir perfectament la remor suau que feia l’aigua del riu, acompanyada d’alguns grill atrevit que havia vist pertorbada la seva acostumada serenata.

Sempre he pensat que les persones porten el seu destí escrit a sobre. Mentre érem en aquell compàs d’espera, els únics que es movien eren els comandaments assegurant-se de tot. Semblava que fins llavors aquells comandaments estrangers estiguessin morts mentre durava el moviment quiet. En passar per allà el comissari del batalló, en Viladrosa, em veu i em diu “què hi fas tu aquí” i jo vaig respondre “com que tinc els del meu poble aquí, he pensat que estaria més bé amb ells”.- “Au, vine amb mi”. No érem molt lluny d’on havíem deixat els “macutos” i quan hi vam arribar em diu “quedat aquí a cuidar els ‘macutos’”.

Anava passant l’estona i amb tanta quietud es podia apreciar bé Ascó a l’altre costat del riu. Estaven de festa doncs tenien revetlla de Sant Jaume, per a ells el patró Santiago. Mentre sentíem aquell soroll s’armà un guirigall de por. Acabava d’arribar el pont de ferro que havien de muntar els pontoners per passar el material pesat, tancs i artilleria, allà mateix on hi havia el pont nou al costat de la central d’Ascó. Tot allò venia en uns tràilers. Llavors encara no n’havia vist mai cap i penso que els meus companys tampoc. No vulgueu saber aquells freus d’aire

⁷ Es refereix als camions russos ZIS-5 (3HC) (Nota de la transscriptora)

comprimit com se sentien en aquella quietud i no durà pas poc la broma. Els carrers de Vinebre són estrets i tenien moltes dificultats per maniobrar aquelles bèsties. Allò naturalment va posar en alerta una mica la part dreta on eren els del Mickiewicz (que era on havien de muntar el pont). La maniobra va durar fins a les 11:30 hores aproximadament i em va fer l'efecte que va retardar una mica el pas del riu. Acabada l'operació va tornar el silenci a ser l'amo a les vores del riu.

De les 12:30 a la 1:00 va començar a entrar alguna barca al riu. Els del Mickiewicz havien de ser els primers en passar. Ni una mica de soroll pel seu costat. Després, els del Palafox, que eren a la part esquerra. No es va sentir res fins al cap de 10 o 15 minuts que es va sentir el cant d'una metralladora a l'altre costat del riu, però durà 5 minuts. Van seguir els batallons Rakosi i Dombrowski a continuació. Silenci una altra vegada. El pas del riu havia començat. Les barques no paraven d'un costat a l'altre, mentre els pontoners anaven tirant a l'aigua, lligats amb cordes, bidons buits de petroli. Van lligar les cordes a unes estakes i arbres i, quan aquestes estaven ben fortes, sobre els bidons van posar una passarel·la de taulons per passar la tropa sense necessitat de barques. No vam tenir gaire resistència enemiga perquè estaven molt confiats i no hi tenien masses forces ja que estaven fent l'ofensiva per Llevant i les seves necessitats eren allà.

L'operació nostra els va agafar molt de sorpresa. Una vegada es van subjectar els taulons el millor possible als bidons, va haver un pas continu de tropes a l'altre costat. En mig d'un silenci total ens vam anar agrupant a l'altre costat i vam formar el batalló. L'única resistència que se sentia era a la nostra dreta on estaven els del Mickiewicz (on van descarregar el pont de ferro) que havien de ser els primers en passar. Mentre contemplava aquella operació, des d'on feia guàrdia dels "macutos" i mantes que els soldats havien deixat amuntegats abans del pas del riu, va passar davant meu qui seria la meua ovella negra en aquella operació. Un tinent polonès (rosset amb ulls blaus) que estava per l'Estat Major s'havia fixat en mi i procurava fer-se el simpàtic. En adonar-se que estava assegut damunt de les mantes amb el fusell entre les cames, s'adreçà a mi amb la simpatia sorneguera que acostumava a fer servir sempre "Hombre, artista, qué estás haciendo aquí sentado", i jo li digué "Pues verà, me han mandado que guarde el material que ha dejado aquí la tropa", "nada, nada, lo que nos hace falta aquí son hombres que tengan el pulso firme i quién mejor que tu, al material no le va a pasar nada" i continuà la marxa ja que tothom anava per feina.

No vaig tenir massa pressa per seguir els que anaven passant davant meu per la passera i, quan ja ho feien els últims, vaig decidir-me sense masses ganes ni pressa. Com que l'operació seguia amb tota tranquil·litat allà on érem nosaltres, vaig decidir passar amb la manta i el "macuto" pensant que podia fer-me falta, ja que em vaig adonar que algun dels que van passar per la passarel·la no els deixava.

A la meua dreta, on van descarregar el pont de ferro, on hi ha actualment el pont que comunica la carretera que va a Flix i a la Fatarella, era on es notava que els nacionals havien concentrat tota la seva resistència i era per on havia de passar el Batalló Mickiewicz. Això va fer que fos tan tranquil el pas pel nostre costat. Ells no disposaven de moltes forces i les poques que tenien les van concentrar en aquell costat. Crec que va ser pel soroll tan gran que van fer els camions en descarregar el pont de ferro.

Quan vaig arribar a l'altre costat del riu, el meu Batalló Rakosi ja s'havia desplegat amunt a la sortida del primer túnel a la banda de Garcia, per un tàlveg que estava sembrat de vinya i que anava pujant fins a trobar la carretera d'Ascó a Camposines. El poble d'Ascó va quedar cercat

per aquell costat. Havien passat dos batallons, el Palafox i el Rakosi, i la carretera que venia de Gandesa va quedar tallada.

Allà va quedar la cosa entorpida. S'havia d'enllaçar amb els del Mickiewicz que havien d'envoltar Ascó per la part dreta i, degut a la resistència, anaven endarrerits. Però no van trigar perquè, en adonar-se que estaven entre dos focus, es va apoderar el pànic d'ells i va desaparèixer la poca resistència que hi havia. Una vegada van contactar els batallons, vam prosseguir l'avançada. En tot això deuriem haver passat unes tres hores.

De nit i bastant fosc no era massa fàcil trobar la meua gent, ni jo tampoc tenia massa pressa. Ja clarejava el dia quan, en una d'aquelles de buscar cap al riu i tornar a pujar cap a la serra, vam veure que l'aigua s'havia emportat tot el que trobà al seu pas, passeres, homes, etc. Ja podeu suposar, els nacionals havien obert les comportes de l'embassament de Camarassa. Va ser un moment, penso, però m'imagino el que devia ser pels que van passar el riu en aquell moment.

Molt aviat es van assabentar de la passera que s'havia instal·lat al riu els habitants d'Ascó. No sabia perquè es veia algun paisà que, carregat amb tot el que podia dur, intentava passar al costat de Vinebre per la passera. Fins i tot hi havia algú que intentava passar amb el ruc. No sabíem què era, però es pressentia que alguna cosa grossa havia de passar.

Va acabar de passar la nit entre el riu, marges i vinyes. Semblava com si el llustre del dia volgués aparèixer, es distingien ja una mica les imatges de la gent i més o menys t'orientaves on et trobaves. Em van dir que el comandament es trobava al cap d'amunt d'aquelles vinyes en una barraca d'una vinya bastant grandeta. El dia ja era clar del tot, així que fonalada amunt vaig anar fins a la barraca. Vaig veure peixos molt grossos en aquella barraca. Allà hi havia l'Andrés Martí⁸ amb el seu cabell blanc i la clàssica boina de forjador de les Brigades Internacionals. Aquell es reconeixia fàcilment, els altres ja m'era més difícil, que no he sigut mai fisionomista. En Luigi Gallo⁹, comissari inspector de les Brigades Internacionals, en Varela¹⁰, etc. Jo no volia veure aquella gent, volia veure el comissari Viladrosa que era amb qui sempre havia tractat.

Allò era un anar i venir, ningú estava per ningú. Vaig deixar el "macuto" i la manta i em vaig arrambar a la paret de la barraca amb la intenció d'esperar. L'espera no va durar gaire, a sobre nostre, en el turó de la nostra esquena havia quedat en una bossa un grup de forces dels nacionals que es va decidir a obrir foc contra aquella barraca que devien creure que era un bon objectiu i no es van equivocar. Allà vaig perdre el "macuto" i la manta que no havia volgut deixar a l'altra banda del riu.

No va haver-hi gaires baixes perquè teníem moltes forces a aquell costat i aviat els vam fer callar. Però els que érem a la barraca vam fer una bona correguda per bellugar la gent. Allò era a tocar de la carretera d'Ascó a Camposines i sempre a peu de carretera. El comandament deixava el cotxe a punt per si havien de fer-ne ús i així ho van fer, sempre donant compte d'on se situava el nou lloc per estar en contacte amb els enllaços, que no paraven mai.

Vaig seguir muntanya amunt vorejant la carretera cap a Camposines i mentre anava pujant es va produir una remor encara no coneguda per mi ni per molts dels que eren per primera vegada a la guerra. No veia res i el soroll anava agafant unes proporcions alarmants. De sobte, a sobre

⁸ André Marty, vg. https://es.wikipedia.org/wiki/André_Marty

⁹ Luigi Longo, conegut com a *Gallo*, vg. https://es.wikipedia.org/wiki/Luigi_Longo

¹⁰ Lorenzo Varela Marquez, vg. <https://www.combatientes.es/ComisariosdelEjercitodelEbro.htm>

(Notes de la transcriptora)

nostre va aparèixer un aparell de reconeixement. Semblava que et pogués agafar amb la mà per la poca alçada a què volava. Tots ens vam quedar esfereïts amb la rapidesa que va passar, va donar uns vols pel baix del riu i va desaparèixer poc després. Va ser un primer avís de com es posava allò de seriós.

A la rereguarda, qualsevol comandament disposava de tu per portar presoners fins al marge del riu o per passar a la seva rereguarda. Com que es feien molts presoners, feia falta gent per escortar-los. Em vaig trobar amb un del meu poble, que feia de sanitari i al mateix temps d'enllaç, que portava un "parte" per al comandament de la brigada. Ja sabia ell on eren situats de nou. Per ell vaig saber que el meu batalló, el Rakosi, ocupava tot el que era el creuament de Camposines i que al turonet de mà dreta, des d'on es dominava perfectament la carretera de Corbera, s'havia instal·lat el nou lloc de comandament, on ell anava.

El vaig acompanyar fins a dalt. Allà tenien els plànols estesos a terra i feien un estudi molt segur de l'operació i de la situació de les forces, ja que des d'allà es dominava tota l'esplanada fins a Gandesa. Mentre érem allà es van adonar que al turó més alt al nostre havia quedat estancada una companyia del 5è Regulars de Melilla. Havien anat pujant de Móra d'Ebre per la cresta de la muntanya fugint de les tropes de Líster que anaven per la carretera de Móra cap a Camposines. Allà es van quedar, a la cresta del turó a sobre nostre, quiets sense saber què havien de fer, doncs tota la part baixa de la muntanya, on hi ha la cruïlla de Camposines, estava ocupada pel Batalló Rakosi que els hi tallava el pas en direcció a Gandesa.

Jo era l'únic que portava fusell entre els que ens trobàvem al lloc de comandament, els oficials com és normal només disposaven d'armes curtes. En adonar-se del grup de regulars no gaire lluny de nosaltres, surt un oficial polonès del grup i em diu "usted, suba allí arriba y dígales que se entreguen". Em vaig quedar sense color, blanc, blanc com la cera, però mai vaig perdre l'aplom. Vaig sortir al descobert del turonet més petit on hi érem i em vaig posar el fusell en bandolera com si anés a passeig, la processó m'anava per dins, gairebé estava segur que allò era la meua última aventura. De moment ningú em va tirar, jo anava pujant com si anés a passejar. Llavors va arribar un enllaç polonès a cavall, un tal "Barbas" de 45 anys, nom que s'havia guanyat degut a les generoses barbes que portava. Tan bon punt va arribar, una veu molt coneguda per mi em va cridar que tornés, que hi aniria l'enllaç a cavall. Per primera vegada a la vida vaig sentir que s'obrien les portes del cel, doncs interiorment estava convençut que aquell viatge era sense tornada.

El tal "Barbas" va ser rebut a trets i es va organitzar un fort enfrontament entre els dos monticles. Nosaltres teníem les de perdre i es van llençar a sobre nostre. L'únic fusell era el meu i un oficial me'l va demanar tot dient-me que recollís els plànols, els posés a una maleta i corregués muntanya avall, que no caiguessin en mans dels feixistes i que responia amb la meua vida. Hi havia dos maletes de plànols i una caixeta de munició que també ens la van fer carregar, entre el meu amic i jo. No havíem arribat a la carretera d'Ascó que les bales xiulaven a sobre nostre. Vam creuar la carretera i ens vam posar a resguard de les bales per poder entregar les maletes i reunir-nos amb les nostres forces. Allà van morir alguns del comandament. Un jueu polonès molt llest, que parlava 12 llengües, va ser l'últim en pujar al cotxe i quan ho feia un tret va acabar amb la seva vida.

En arribar i entregar els plànols, extenuats per la calor i l'esforç, ens vam posar a l'ombra d'una masia i allà vam descansar. No m'havia refet quan vaig veure que havien empresonat els moros i els duïen cap on érem nosaltres. Ja una mica refet, em vaig aixecar i em vaig acostar a ells. La cara d'espant que feien aquells moros no té explicació. Podeu creure que sentia una mica de

llàstima per ells. És que la por és molt dolenta i ells tremolaven i tot davant la presència d'aquells polonesos.

La que no tremolava era la senyora del comandant que també estava entre els presoners, si és que era la senyora que això no em vaig atrevir a esbrinar-ho. La qüestió és que déu-n'hi-do el que ens deia aquella senyora. Et quedaves parat de com era de dolenta la gent d'allà, la boca d'aquella dona no la podia tapar ningú. Senzillament em va estranyar la paciència d'aquell polonès, potser moltes coses no les entenia. Com era de diferent la guerra allà! Un d'aquells polonesos va tenir molt interès en retratar-se amb un moro. Després li van pagar la foto donant-li una volta de campana bastant generosa, que encara em sembla veure enlaire les cames tan llargues que tenia aquell moro.

Vaig deixar aquella gent i vaig agafar la carretera de la Fatarella que era a dos passes de nosaltres i que empalmava amb la de Camposines. Aquella carretera encara no estava enquitranada. No vaig trigar gaire en veure a sota meu la Venta de Camposines, al mateix creuament de carreteres. Era una venta bastant gran que en algun temps devia haver sigut força important per parar-hi les cavalleries. Estava arribant a la cresta quan vaig sentir avions i tant va ser sentir-los com veure'ls a sobre meu. Venien de Gandesa en direcció a on érem nosaltres. Vaig sentir xiular les bombes en baixar i em va donar el temps just de saltar de la carretera de terra, que passava una mica més alta abans d'empalmar amb la carretera enquitranada de la cruïlla, i vaig caure dempeus enmig d'uns costals de llenya per on vaig veure una mica de forat.

Allò va ser un terratrèmol, una després de l'altra, a continuació una altra, i altra... Vaig notar que anaven caient més lluny d'on era jo i va continuar així fins que va començar a tornar el silenci i es va acabar perdent el soroll dels avions, que donaven per feta l'operació. Vaig tenir molta feina per sortir d'aquells costals de llenya on havia quedat encaixonat i que eren a les parets de la venta. La paret que donava al meu costat va quedar dreta, però les altres i la teulada estaven totes enrunades. Només quedava sencera la part de davant, que es conserva actualment. Vaig sortir-ne com vaig poder, no sense dificultats, però a aquella edat, divuit o dinou anys, no tenies res per impossible. Un cop vaig ser fora i l'atmosfera es va esvaïr una mica, es va fer visible a poc a poc l'espectacle ocasionat per aquelles bombes.

En la torrentera que passa pel costat de la carretera de Corbera a Móra havien deixat uns muls i tot era una carnisseria d'animals que agonitzaven. La gent anava espaordida d'un costat a l'altre procurant auxiliar els ferits. Se sentien els crits esgarriposos dels ferits demanant auxili i els que no deien res era perquè la vida s'havia acabat per a ells. Tota aquella gent era del meu batalló, el Rakosi, que era a qui li havien assignat que ocupés l'encreuament de Camposines. A molts els coneixia i la majoria del meu poble eren en aquell batalló.

Vaig arribar a l'encreuament de les carreteres, em vaig plantar al bell mig i vaig contemplar les quatre boques de carretera, no sabia quina agafar. Al costat de la carretera que anava a Ascó, en una alzina centenària a peu de carretera hi havia les restes d'una llitera i mig cos del portalliteres a dalt de les branques de l'alzina.

Em vaig acostar cap al peu de la muntanya que puja cap al turó. Allà hi havia el guirigall més gros. Anaven baixant ferits i de moment els posaven en una claveguera bastant gran que hi ha on desaigüen les aigües de la muntanya, per si tornaven els avions i mentre esperaven les ambulàncies. Vaig adonar-me que un dels que portaven era del meu poble. Em vaig acostar i vaig veure que la ferida no era molt greu, un tros de metralla a la cama. El vaig animar dient-li que era una ferida de sort i que aviat veuria la seva família.

El vaig deixar i em vaig trobar un altre del meu poble a la boca de la claveguera, dret amb un fusell i com si estigués petrificat allà. Li vaig dir “tu què fas aquí”, encantat i sense dir res, no tenia ni paraules per dir-me. Vaig haver de sacsejar-lo perquè enraonés una mica. A la fi va parlar i em va dir “han mort al B... i al M..., si els vols veure són allà” i m’assenyalava un forat d’una de les bombes, a uns deu metres d’on érem, “els hem conegut per les camises que es van canviar abans de passar el riu, perquè han quedat trinxats, i m’han dit que faci guàrdia aquí a la claveguera fins que arribin els sanitaris”. Aquella cruïlla era un objectiu i no trigaria massa a tornar l’aviació.

El nostre batalló ocupava la cruïlla i havia d’enllaçar amb les forces del Líster, que venien per la carretera de Móra d’Ebre, abans de tirar més endavant. A uns 500 metres en direcció a Móra, en una fàbrica de calç que hi havia a peu de carretera, hi havia el lloc de comandament segons em vaig assabentar. No s’avançava massa de pressa. Els presoners que fèiem, i el nostre batalló era l’encarregat de fer-ho, els havíem de portar darrere nostre. En una caserna a la cruïlla els nacionals tenien una pagadoria de la qual ens vam apoderar. Allò va ser una disbauxa de diners fins que van posar mà i ens van donar l’ordre de que es recollissin tots i es lliuressin al comandament.

De totes maneres, el Batalló Palafox ja s’havia avançat en direcció a Corbera per la carretera, i el Mickiewicz per dalt dels turons de la Fatarella. Nosaltres vam tirar endavant en direcció a Móra d’Ebre i en una d’aquelles corbes de la carretera un moro despistat que anava fugint es va topar amb nosaltres. Era un moro bastant jove. Jo anava bastant avançat del grup amb un company. El moro en veure’s perdut s’aturà i de genolls demanava perdó per Déu. Què havies de fer, el moro anava desarmat. Uns polonesos que dúiem darrere d’un cop de braç em van apartar cap al mig de la carretera i el van apuntar amb el fusell. El moro no parava de dir “por Dios no me matéis, por Dios”. No s’ho van pensar gaire i el van rematar allà a la cuneta de la carretera. Recordaré sempre les tremolors últimes d’aquell pobre xaval mentre agonitzava. La sang estava molt calenta, ens havien fet moltes baixes.

Molt dura estava resultant aquella guerra, pel que anava veient. Allà vam contactar amb les forces del Líster. Ells van anar ocupant els monticles en direcció a la serra de Cavalls i nosaltres tota la part de Camposines i els turons alts fins més avall de la fàbrica de calç on es va instal·lar el comandament. Un cop amos de tot el tram de carretera des de Móra d’Ebre a Camposines, es va reorganitzar la gent del batalló de la millor manera possible per continuar l’ofensiva després del desgavell sofert. Hem de pensar que molts soldats que duïen presoners a la segona línia havien de recuperar-los i, per molt de pressa que anessin, necessitaven el seu temps.

Al meu amic li vaig dir “anem a la fàbrica de calç on és el comandament”. Jo sempre havia rebut ordres del comissari del batalló i l’havia de veure. Allò ja no era una comèdia, passava de taca d’oli com vulgarment es diu. La fàbrica no era a gaires metres de nosaltres, a peu de carretera. S’entrava per una baixada arran de paret. Cap a baix de la riera tenia una porteta no massa gran per on entrava i sortia gent contínuament. Vaig entrar i allà dins no hi cabia més gent, tota enfeïnada. Vaig trobar el comissari i, tot i que estava molt enfeïnat, em va rebre bastant bé. No hem d’oblidar que jo era un dels salvadors dels plànols a l’operació del matí. Això militarment va ser considerat un acte d’heroisme. Jo ja no ho recordo, per a mi l’acte més bo va ser salvar la pell.

“Mira”, em diu, “de moment enfileu-vos dalt de la muntanya i espereu”. Vaig creure que cononia el meu company del poble amb l’altre, també paísà meu. Era el mateix per a mi, amb la diferència que llavors era jo el desarmat, per haver-se quedat l’arma l’oficial al matí, i el que

portava arma era el meu company. Vam travessar la carretera per enfilem-nos cap a la muntanya. A l'altra part de la carretera hi havia un cobert annex a la fàbrica on hi havia una cisterna que recollia l'aigua de la pluja. Vam passar a beure. Com era de bona aquella aigua! Estàvem morts de set i quin èxit va tenir aquella cisterna. Un cop saciats de la set vam tirar muntanya amunt tal com ens havien manat fins arribar als turons de l'encreuament. Ens vam adonar que el batalló estava escampat per on ens va sorprendre l'aviació al matí. Vam escollir el lloc que vam creure més resguardat tot esperant esdeveniments que no van trigar en arribar.

Devia haver passat una hora i mitja del bombardeig del matí quan es va tornar a sentir el so dels avions que venien un altre cop per la part de Gandesa. Efectivament, l'objectiu, tal com jo havia pensat, era l'encreuament de carreteres de Camposines. Alguna va arribar allà on érem nosaltres, però el gruix de les bombes van anar al mateix lloc. Acabat el bombardeig, i un cop l'aviació va desaparèixer del cel, es va ordenar replegar tot el batalló el més ràpid possible. Era la primera vegada, des de que havíem passat el riu, que es formaven les companyies tal com calia i es va formar tot el batalló a la carretera.

Jo pertanyia a la 1a companyia, igual que el meu company, i allà vam anar a parar. No es va perdre gaire temps, l'operació va ser molt ràpida. Serien les dos de la tarda, més o menys, i en formació vam emprendre carretera amunt en direcció a Corbera. A mesura que ens anàvem apropant sentíem més clarament els impactes i el teclejar de les metralladores que ens venien de Corbera. Els nacionals s'havien fet forts allà. No oblidem que Corbera està situat en un monticle molt apropiat per a la resistència, amb les cases dalt d'un turó. Això el que era el poble antic, ara les cases les han construït a baix a la carretera.

No vam trobar cap impediment fins que vam arribar a una recta bastant llarga des de la qual es dominava tot el poble amb la silueta majestuosa del campanar com a torre de vigilància dalt de tot. Nosaltres ens havíem apoderat d'una peça d'artilleria dels nacionals molt transportable, amb un petit tractor amb cadenes que feia molt fàcil traslladar-la. En arribar a la recta de Corbera vam deixar la formació i per la riera del costat de la carretera vam pujar per envoltar el poble. Aquest anava resistint, sobretot per les metralladores instal·lades dalt de la torre del campanar des d'on es dominaven totes les entrades a Corbera.

La nostra arribada va ser decisiva. Jo crec que tot s'havia retardat esperant la nostra brigada/batalló que avançava amb força cautela. Nosaltres no dúiem cap artiller, que jo sabés, però tots érem xavals de la quinta del 40, decidits, com és propi de l'edat. Mentre uns anaven envoltant per la part esquerra seguint el rierol que passa per la part baixa del poble, els altres emplaçaven l'artilleria encarada a la torre del campanar. No sé, com ja he dit abans, si hi havia algun xaval d'aquells amb nocions d'artiller però el cert és que a la primera ja van pentinar una mica la torre. Ja es va notar la suspensió d'aquelles màquines que no paraven de disparar. Van repetir els artillers altra volta, i altra, i altra. Aleshores van donar a la boca de la paret de la campana. La torre va quedar muda i tot en silenci. Vam anar avançant envoltant el poble, ja amb poca resistència. Llavors ens vam trobar els quatre batallons. En arribar a les primeres cases, al peu mateix de la carretera es notava que els nacionals l'havien abandonat i s'havien retirat cap a Gandesa, cosa que la gent que anava sortint de les cases anava confirmant.

Vam entrar a les primeres cases. Allà tenien els nacionals una intendència i allà s'hi va abocar tothom, ja que hi havia abundància de tot, tant els soldats com la gent del poble que aviat va perdre la vergonya. En fi, quan tot és de franc ja se sap. Es va fer de seguida una festa i darrere la festa els abusos. Mentre durava aquell saqueig van passar disparats pel mig de la gent dos porcs esverats, grassos i macos. Anaven sense cap direcció fixa d'un costat a l'altre. Allò va

acabar de culminar l'espectacle. Ningú es va preocupar de si tenien amo o no. Va bastar que un soldat els tirés un tret perquè s'armés allà la cacera del senglar. Naturalment poc els va durar la carrera a aquells pobres porcs. Ja veiem que a la guerra tothom és amo de tot i ningú és amo de res.

Passaven aquelles coses però sense perdre el ritme de l'operació. De no ser un bon observador, no m'hauria adonat de moltes d'aquelles coses. No vam deixar de perseguir les forces nacionals pel mig de la població. La nostra missió era envoltar el poble per baix de la riera i així es va fer. Quan va quedar del tot encerclat Corbera, vam travessar la carretera i vam passar a la part dreta. Vam agafar l'antiga carretera de Corbera a Gandesa, que és un camí de carro i que s'endinsa cap a unes vinyes de forma més o menys paral·lela a la carretera general. Deurien ser les 5:30h (17:30) aproximadament. No era un avançament continuat. Sovint trobàvem petits grups de resistència però no era una resistència continuada ja que les forces nacionals es replegaven cap a Gandesa per fer front a l'entrada del poble. De totes maneres, per bé que anava l'operació, als sanitaris i portalliteres els sobrava la feina, per a ells era un no parar.

Davant de Gandesa i la carretera de Vilalba dels Arcs vam anar formant línia els quatre batallons. Es divisava perfectament davant nostre el cementiri de Gandesa i la torre del campanar. El tram de la carretera a la part muntanyosa que comença a peu de carretera fins a la serra de Cavalls l'havia ocupat el Líster. En el tram de la carretera a les vinyes i turons davant del cementiri érem, seguint aquest ordre, els batallons Rakosi, Palafox, Mickiewicz i Dabrowski. La línia s'anava organitzant i arribava gairebé enfront del coll del Moro, des d'on més tard el Caudillo dirigiria les operacions. S'esperava també que els tancs passessin el pont de ferro per Ascó, però els tancs van resultar ser tortugues.

El dia s'anava tancant i semblava que la línia quedaria de moment d'aquella manera. Tanmateix, hi havia un monticle amb quatre pins davant nostre on s'havien parapetat amb molta fermesa els nacionals. Calia prendre aquell turó per dominar bé les altures davant del cementiri. Gairebé fosquejava ja. Nosaltres actuàvem per la part baixa, per on seguia l'antiga carretera i hi havia uns hortets amb les clàssiques sínies per regar amb tracció animal. Havíem d'envoltar per baix aquella posició mentre atacaven per dalt. Va aparèixer el sergent i ens diu "arreu el fusell amb la baioneta calada". Vam quedar glaçats. "Serà possible que em trobi jo amb aquestes coses, la persona més pacífica que al món pot haver-hi?" vaig pensar.

Va començar el soroll i vam sortir de la posició. Jo no m'entenia amb la baioneta russa. Ja era gairebé mitja nit. Abans d'arribar als pins de dalt hi havia vinya i la baioneta se m'enganxava amb els sarments dels ceps. Havia d'anar fent estrebades. Allò era un calvari, si ens haguessin tirat no ens n'hauríem sortit cap, però tenien prou feina amb el foc que tenien pel davant. Quan vam arribar al bosquet ens podíem moure una mica més. Jo no hi entenia gens, vaig servir-me del sergent que era un veterà amb molta sang freda. En veure'ns pujar amb la baioneta per darrere es va produir una desbandada ràpidament. No us podeu imaginar la impressió que fa la baioneta quan ve a sobre teu amb decisió.

Allà ens vam agermanar amb els companys que teníem al costat. Això passava molt sovint quan sorties d'un dalta baix i et deixaves caure extenuat per descansar. El meu company d'aquell moment em va confessar que era del 41 però que s'havia fet passar com del 40 per estar amb els internacionals. Era de Reus i comunista. Em va dir que tenia novia i que quan s'acabés la guerra es casarien. Tan bon punt es va fer de dia, en el primer atac, va ser el primer en caure.

Va tardar poc en fer-se fosc. Sort que podríem descansar, acabàvem un dia esgotador. Per sort en aquella posició hi havia una mica de trinxera feta pels nacionals, ja que allà pensaven fer-se

forts. Els estrangers i els veterans es van fer càrrec de les trinxeres. No hi havia lloc per a tots i a nosaltres ens van dir que ens espaviléssim, que féssim una mica de sot individual al menys per amagar-hi el cap, pel que poguéssim passar. Així ho vam fer amb la baioneta. Vam treballar per aconseguir un sot d'un pam, just per amagar el cap tal com ells deien. Què és el que havia fet jo per trobar-me en aquella situació? Allò era solament el que havia passat en un dia i aquell dia no era altra cosa que el començament per a mi d'una situació que qui sabia quants dies podia durar. Vam descansar, si es pot dir així, perquè estàvem esgotats però no vam dormir pensant que es tornaria a fer de dia i tornaríem a ser-hi. No podies pensar què passaria al dia següent.

Darrere la posició que ocupàvem passava una carretera de carro, d'aquelles que els pagesos fan servir per comunicar una propietat amb l'altra, i a continuació unes vinyes, que era el que hi havia en aquella zona, apartades d'aquell turonet de bosquet. En aquella vinya, des de la posició, se sentien els sapadors com obrien rases. Hi havia baixes i calia enterrar els morts, Esporàdicament, quan parava el soroll, se sentia el cant del grill. Mai havia pensat com era d'agradable el cant dels grills, un cant de pau i quietud. Em va fer molta companyia algunes d'aquelles nits quietes.

Molt aviat es va fer de dia i va tornar a haver-hi moviment. No en teníem prou encara. El dia anterior va haver-hi qui va arribar fins a la Cooperativa Vinícola de Gandesa des d'on es veu la plaça davant de la fonda Manyà. Allà van fer una barricada amb sacs terrers molt ben feta i ben armada i van tornar endarrere. Això crec que va ser per iniciativa pròpia, cosa que amb nosaltres era bastant sovint, degut a l'èxit de l'operació.

Bé, com deia, tan bon punt es va fer de dia, a tots els que no havien cabut a la trinxera de dalt de la posició i els altres disponibles que ens trobàvem allà, ens van fer formar en aquella carretera del darrere en pla de tornar-hi. Darrere nostre, després d'aquella vinya, es trobava un altre monticle de més envergadura on s'havia fet una segona línia més consistent i on es podia dir que hi era el gruix de la força.

Total, que allà a la carretera formats no érem més d'una vintena d'homes i l'autor de la formació no era altre que aquell tinent polonès que feia tanta brometa de ser amic meu. Naturalment de seguida s'adonà de mi, "vamos dibujante, seguidme" i ens va fer anar fins on acabava el monticle i venia un tàveg llarg i no gaire ample que anava a sortir a la carretera de Vilalba. Però abans havíem de passar la posició que tenien els nacionals a tocar les parets del cementiri, doncs a continuació del cementiri es trobava la carretera de Vilalba. Aquell tio estava boig, allà no havia arribat cap ordre de fer una cosa semblant perquè, com aquell que diu, estàvem incomunicats amb els de la segona línia. Però estava ple de gent que volia fer mèrits de guerra.

Precisament, els nacionals feien l'ofensiva per Castelló i València on tenien forces tropes i només en una nit van tapar tots els forats. Mentre estàvem fent els sots individuals, el vespre anterior, es dominava molt bé la carretera de Vilalba i darrere mateix es veia la que anava cap al coll del Moro i Morella. Els camions que van arribar a passar aquella nit en direcció a Gandesa, va ser un no parar. Passaven amb els llums encesos, que fins i tot ens enlluernaven als que érem a la posició. Entre nosaltres dèiem "quines penques que tenen, al menys podrien apagar els llums", però estaven molt segurs de la nostra inferioritat.

Aquell tinent ens va portar per aquell corredor. No sé què pensava aquell home. El corredor estava batut per la posició de davant del cementiri i per la del coll del Moro. Quan vam arribar al corredor ens va fer passar a nosaltres primer i ell al darrere. Mare de Déu! No sé què es pensava! Feina vam tenir per poder tornar a amagar-nos, però el cas és que sempre rebia un o altre. Es notava que havien rebut reforços tant d'homes com d'armament aquella nit. Aquell

corredor va costar moltes baixes. Mentrestant, l'aviació nacional no parava però, com que les línies no estaven definides, més aviat anaven cap al riu per inutilitzar els passos i passeres, amb la intenció d'evitar el subministrament a les nostres forces.

Es va provar contínuament pel costat dret del cementiri i es van deixar moltes baixes sobre el terreny. Un dia van arribar dos tancs russos que van aconseguir passar el riu. Abans d'això ja havíem vist actuar les tanquetes italianes. El dia següent de passar el riu, poc abans del migdia, van sortir de Gandesa per la carretera general amb direcció a les nostres línies unes sis o set tanquetes a una velocitat impressionant. Mai hauria cregut que una tanqueta pogués córrer d'aquella manera. Això només ho vaig veure aquell dia, mai més ho van tornar a fer.

Quina sang freda tenien aquells polonesos! Les vam deixar entrar a les nostres línies sense moure's ningú. Nosaltres anàvem molt ben dotats de bombes de pinya, cosa que ells no en tenien, i cada soldat en duia al menys quatre, dos per cada banda de cartutxera. Va ser un desastre aquella operació. En la distància curta i en un terreny desigual, no hi ha res a fer. Ara bé, si fugies estaves llest. Pel que es veu, venien de Llevant on hi havia una desbandada de les tropes roges i això els va enganyar. No van fer mai més aquella imprudència.

Doncs, com deia abans, també van provar amb aquells dos tancs russos de trencar la forta resistència per la dita part dreta del cementiri. Van aparèixer de dalt de la segona línia, van baixar per la vinya i van venir on érem nosaltres. Quina diferència de velocitat amb les tanquetes italianes! Aquells tancs russos eren el doble de grans que les tanquetes. Quan el primer anava per la meitat de la pendent, va aparèixer el segon per dalt de la cresta. Tan bon punt aquest va treure el nas li van etzibar un antitancs i el van agafar de ple al primer tret. Ja no va passar d'allà.

Abans d'arribar a la nostra línia el segon, ens van fer sortir a la infanteria davant del tanc. No havia vist mai allò. El foc que rebíem del contrari no ens deixava tirar endavant i pel darrere ens baixava aquella piconadora. No tenia amplada aquell corredor que dona a la carretera de Vilalba i ells tenien les altures de cada costat. A més, havien situat en aquells turons una bona quantitat de màquines. Tot plegat feia impossible tirar endavant. Amorrats a terra, amagàvem el cos tant com podíem. Giràvem el cap com podíem per controlar una mica aquella màquina que anava baixant i estava arribant ja a sobre nostre. Encara que duia un bon canó, no havia pogut fer callar les màquines emplaçades al turó del cementiri, que eren l'impediment més difícil que teníem.

Em veia aixafat per aquella màquina i em vaig distreure dels xiulets de les bales que venien del davant. Però aquelles màquines giraven en rodó quan volien i així ho va fer. Va tornar enrere, ben arrambada a una mica de marge que hi havia al costat de la vinya. De ben segur això va ser el que la va salvar de l'antitancs. Allà ens vam quedar, amb un sol que cremava, esperant que es fes fosc, amb els crits dels ferits.

Per allà no passàriem. Cada dia que passava era més difícil. Anaven concentrant més homes i més armament, tot el que era necessari. Això es notava d'un dia per l'altre doncs els morters ens cosien tota la posició. Tan bon punt es va fer fosc, poc a poc, vaig començar a arrossegarme cap endarrere. Tenia tots els terrossos clavats a la pell. Quan em va semblar que estava fora de tir, em vaig posar a quatre grapes i vaig continuar. Era tal l'entusiasme amb què marxava que em vaig desorientar i no sabia per on tirar. Vaig decidir tirar cap a la segona línia, si encertava el camí, però era més probable encertar cap aquella que cap a l'altra. Sembla estrany, a les fosques, a quatre grapes, penses anar cap a la dreta i vas cap a l'esquerra.

Em va semblar que ja havia trobat el marge per on s'havia escapolit el tanc i que arribava a dalt, quan em vaig trobar, arrambats al marge i davant els meus nassos, dos tipus que tenien el fusell

recolzat al marge i amb el cap damunt dels genolls com si dormissin. Vaig arribar allà i vaig fer el mateix, vaig recolzar el fusell al marge i vaig adoptar la seva posició. Passats uns moments els hi vaig preguntar si eren de la 1a companyia Rakosi i em van contestar que no, que eren de la 3a. Els hi vaig dir, per estar més segur, si eren de la desbandada del matí i em van contestar que si. Ja vaig respirar. Vam esperar que es fes una mica més clar per entrar a la segona línia perquè no et podies refiar de la guàrdia de nit. Tothom tenia pànic i hi havia qui, per un petit soroll, havia armat un bon enrenou sense saber ben bé perquè. Quan clarejava una mica vam passar sense novetat a la posició. Ens vam reunir bastants allà, tots com a resultat d'aquella desbandada.

Aviat ens van tornar a reagrupar. Tota aquella gent feia falta a la primera línia que teníem davant nostre, perquè no es podia estar una mica tranquil tan aviat com es feia de dia. Ens van reagrupar a tots a la banda esquerra per on s'escorria un rec fet per les aigües de pluja quan s'escorrien vinya avall. Només quedava una mica de cobert de mig metre. El tram des d'on érem fins a una rasa de pedra de mig metre quedava al descobert. Les màquines situades dalt del coll del Moro dominaven aquell tros.

Un cop formats perquè anéssim sortint un a un, van començar les dissensions. Ningú volia ser el primer en sortir. Jo era l'últim de l'esquadra. El primer va al·legar a l'oficial que ens dirigia en aquell moment que era casat i tenia dos fills. "Da igual, si no eres el primero, serás el segundo". Es va adreçar al segon li va dir el mateix, que sortís el primer. A aquell també li va faltar temps per explicar-li quina era la seva situació, també era casat i no sé quantes coses més, i així mateix el tercer. Mentre durava la polèmica i no s'aclaria qui havia de ser el primer en sortir de la posició, entre mi anava pensant "ningú vol ser el primer i quan vegin sortir massa gent d'aquí, emplaçaran una màquina en aquesta direcció i no en sortirà cap més".

No van tardar gaire en arribar a mi que era l'últim de l'escamot. "Va, tú eres el más joven y vas más ligero, sal el primero". Jo no vaig dir res. Em vaig acostar cap al rec que es comunicava amb la trinxera i vaig explorar una mica el terreny que tenia davant meu fins arribar a la sortida del rec. No hi havia problema, de la sortida fins a la rasa de la paret de pedra hi havia més de la meitat del camí encara, però entremig es trobava la barraca de la vinya.

Vaig sortir ajupit, tant com podia, fins al final del rec. Allà vaig tornar a mirar-me més bé el tros que quedava per fer. Vaig sortir fent giragonses cap a baix per aquella mica d'esquena que feia la vinya. Poc abans d'arribar a la caseta em vaig deixar caure i em vaig quedar quiet una bona estona. Fins aquell moment no m'havia tirat ningú. M'hi vaig quedar potser uns cinc minuts. Em vaig tornar a aixecar i també fent giragonses vaig arribar a cobert de la paret de la barraca. Fins aleshores tot va anar bé. Vaig descansar una mica assegut al costat de la paret, a la porta de la barraca que donava de cara a la posició de dalt, que també estava una mica protegida.

Quan em vaig refer una mica vaig entrar a la barraca. De moment, em semblava un lloc més segur. En obrir, un estol de mosques em va cridar l'atenció però no vaig fer massa cas perquè acostumava a ser normal per aquelles terres i a l'hora del sol no hi havia qui les suportés. La barraca estava plena de feto, tot tapat amb un parell de mantes. Vaig aixecar per un cap una manta i em vaig trobar amb cinc o sis soldats morts i tapats amb aquelles mantes. L'estol de mosques que es va aixecar en tocar la manta i el soroll horrorós que feien van fer que sortís disparat cap a fora, sense recordar que em podien disparar, i vaig arribar fins a la rasa.

Allà em vaig deixar caure extenuat arrambat a aquella mitja paret que feia la rasa i no em vaig moure fins que no vaig estar prou refet. No vaig veure que s'atrevís a sortir ningú més per aquell corriol. Un cop refet, vaig decidir anar cap a la primera posició que era on arribava aquella rasa de pedra. Jo tenia un casc alemany molt bo, només que hi cabien dos caps com el meu. Em venia

molt gran, sobretot perquè el folre de dins estava fet una pellerina, però em donava certa seguretat perquè era el doble de gruixut que els altres. Ara bé, moltes vegades me l'havia d'aguantar amb la mà perquè no em caigués fins al nas.

Anava avançant mentre seguia ajupit tant com podia i arrambat a aquella paret sota la posició. Als pocs metres em vaig topar de cap amb un altre que venia en sentit contrari i els dos vam caure de cul de la topada que vam fer casc contra casc. Vam quedar un davant de l'altre i de sobte ens vam posar a riure. Ell era del meu poble i jugava d'extrem dret en l'equip que va formar el capellà del poble. Era molt bo en l'esprint i allà ho va demostrar. Per un moment vaig veure les estrelles. "Quina casualitat!", li vaig dir, "on vas en aquesta direcció?". Em va respondre "vaig a pujar a la segona posició a portar aquesta nota". "Ara baixo jo d'allà" i li vaig explicar amb què m'havia trobat.

Ell ja havia fet altres vegades aquell trajecte per portar comunicats i, segons em va dir, si s'agafava tal com jo havia fet la mica d'esquena d'ase de la vinya que empalmava amb el rec, s'entrava bé a la segona posició sense que els nacionals s'adonessin. D'haver-ho sabut abans no hauria patit tant. Li vaig dir "Vols que et digui una cosa, això no m'agrada gens, tant de bo tinguéssim sort", "jo fins ara n'he tingut prou però no sé si durarà gaire perquè juguem massa sovint amb ella". "De moment he deixat el fusell", em diu ell tot considerant-se afortunat, "faig d'enllaç del tinent", "m'alegro que et vagi bé, potser la cosa s'arreglarà i acabarà bé".

Aquell dia vaig fer trinxera. Aquella feia ziga-zaga i en un trencant al darrere tenia uns polonesos. Van donar l'ordre de "fuego a discreción". De ben segur que era per despistar i atacar per un altre costat, com així va ser. Jo tirava i, si he de dir la veritat, moltes vegades, les més, tirava sense treure el cap. Al principi a molts dels nous reclutes que havien fet això, els deien que no es feia, però com era un foc a discreció vaig creure que estava una mica justificat. Quan feia una estona que això durava, em vaig adonar que un polonès que tenia darrere meu a la trinxera m'estava mirant. No sé si apreciava alguna novetat amb el meu sistema o pensava "si hem de guanyar la guerra amb aquests soldats, estem arreglats". En adonar-me jo també el vaig mirar i la cosa no va passar d'allà.

Un cop acabat el soroll, ens vam quedar quietes les dos línies. Fins i tot em semblava que no podia ser. Se sentia cridar algun ferit al costat nostre, on havíem fet l'altra vegada un intent. Estava assegut dins de la trinxera, com la majoria, descansant i vaig escoltar els del meu costat que murmuraven que se sentia molta pudor i que algú s'havia cagat a les calces. Això em va semblar entendre perquè s'enraonava a sotragades. La majoria aguantava i callava. Qui es trobava així, avergonyit, es quedava el més quiet possible per evitar que s'escampés l'olor, que si es bellugava una mica no es podia aguantar. El que són les coses.

Mentre durava el que podríem dir aquella pausa, el company del meu costat, que tenia una bona llargada de cames i com la trinxera era molt baixa, va començar a deixar sortir els peus per damunt del costat oposat de la trinxera on era assegut. Jo anava contemplant com treia aquelles sabates fora i les bellugava, ara a la dreta, ara a l'esquerra. Va estar una bona estona fent aquella comèdia que no hauria passat d'allà si no fos perquè de cop es va aixecar fent un crit que li havien ferit el peu. Li vàrem fer pas per la trinxera que feia ziga-zaga cap al primer lloc d'auxili que es trobava sota els quatre pins a peu de la carretera. Allà havien fet un refugi excavat a la muntanyeta, no gaire gros però suficient per atendre les primeres cures.

Em vaig quedar de pedra. No se m'hauria acudit mai una estratagema com aquella. Se'm va il·luminar el pensament per un moment. "Això és una bona manera de sortir d'aquí", vaig pensar entre mi, perquè la veritat és que no veia cap solució i cada dia es complicava més la cosa.

Mentre tenia aquell pensament es va tornar a presentar a la trinxera el que havia fet aquella demostració de peus. "No t'havien ferit?", li dic. "Calla noi, quan he estat amb el sanitari i m'he tret la sabata resulta que la bala només m'ha arrencat el reforç de ferro de la punta de la sabata, sense tocar-me ni una mica el peu". Les sabates a què es referia eren unes sabates txeques que anaven reforçades amb una ferradura al taló i una altra petita a la punta.

Així va anar entrant la nit, tot esperant que fos una nit quieta. Però poc va durar la quietud. Els morts que havien quedat entre les dos línies, amb aquella calor del mes de juliol i si l'aire venia a favor, desprenien una olor que no es podia aguantar. Les baixes que teníem a la trinxera s'havien de baixar al clot que els sapadors havien fet a la vinya de sota la posició. Així és que amb un que els agafava per sota les aixelles i un altre per les cames, els vam anar baixant cap a la fossa.

El que m'acompanyava en el primer viatge es va enamorar del parell de sabates que duia el mort. Eren unes sabates de mitja canya gairebé noves. "És una llàstima que es podreixin aquestes sabates", em diu, "i sembla que siguin del meu número". Quan vam arribar a baix i abans de que el tiréssim al sot, n'hi treu una i se l'emprova. Ni feta a mida, era el seu número. Li va treure l'altra i vam tirar el cos a baix de la fossa. Per aquella nit va haver-hi prou amb un viatge per la nostra part i, un cop acabada la feina, vam buscar un raconet en el parapet on poguéssim estar més resguardats sobretot dels morters. Aquella nit, o al menys una part d'aquella nit, vaig tornar a sentir el cant d'algun grill. No sabeu com em reconfortava el cant d'aquella bestiola innocent, que només donava senyals de que existia quan hi havia molta quietud.

DIA DE COMBAT

Ja clarejava el dia una mica i un altre cop, amb la mica de claror, vam fer un altre intent d'incursió pel mateix indret de sempre. Allò era fer matar la gent. Vaig anar a parar per segona vegada a la línia del darrere nostre, gràcies a que no clarejava del tot.

Al migdia, serien les dos aproximadament, es va fer l'últim intent. Amb un sol que cremava, van atacar totes les forces, primera i segona línia. La segona, on jo em trobava, havíem de fer tota la pendent de la vinya i oferíem un blanc perfecte al contrari. D'allà vam sortir plegats amb l'amic A.S.P, el que havia trobat fent guàrdia a la cruïlla de Camposines. Degut a les circumstàncies ens havíem tornat a trobar, doncs la gent quedava desorganitzada en un moment i la tornaven a reagrupar la majoria de vegades amb gent diferent. Era qüestió d'aprofitar-se de la gent que encara es podia valer una mica per abocar-los a la desesperada.

Vam sortir de la trinxera i vam fer uns deu o dotze metres vinya avall. Senties xiular les bales i també el clàssic soroll de "uf" quan es clavaven a terra als teus peus. A la vinya de tant en tant es trobava una regadora, de les que es fan per contenir l'aigua quan plou perquè no s'escorri de pressa vinya avall. A la tercera que vaig trobar m'hi vaig tirar travessat, no era molt fonda però em cobria prou. T'hi haves de posar travessat en la direcció en què venien els projectils però, quan no hi ha res millor, qualsevol cosa és bona. Darrere meu es va tirar el meu company A.S.P. i així tres més. La regadora era llarga però, posats així al llarg, aviat vam quedar amuntegats i ens fèiem nosa els uns als altres.

Sentíem com es clavaven les bales al turonet de davant de la regadora, una darrere l'altra, alguna amb un xiulet molt clar i després aquell "uf" que et donava a entendre clarament que quedaven clavades a terra a pocs centímetres. "Hem de sortir d'aquí", li vaig dir al meu company, "van per a nosaltres". Ningú es volia moure. La vinya que teníem al costat feia un esglaó d'uns dos pams

de desnivell de la nostra i es trobava a uns deu metres d'on érem. Vaig sortir fent ziga-zaga com un llamp i em vaig tirar, arrambat a aquells dos pams de desnivell entre una vinya i l'altra, darrere una pedra que no era més grossa que el meu cap, però era suficient de moment.

Estava una mica a cobert i de front, al contrari d'on havia sortit que estàvem de pla i ens sortia mig cos. Allà podia girar una mica el cap i aixecar el casc amb la mà si volia veure els companys que havia deixat darrere meu. "Sortiu", els deia, "aquí esteu llestos si no sortiu, Joaquim surt", però ningú s'atrevia. Llavors van tocar a un que va sortir cridant i tirant endarrere cap a la posició. No deixava de cridar. No vaig saber mai si la ferida era greu o no perquè, a sang calenta, n'havia vist córrer alguns deu o dotze metres amb una ferida de mort.

Vaig tornar a cridar el meu company del poble, que sortís d'allà si no volia quedar-s'hi. No van tardar massa que van tocar un altre. Aquell no va cridar gaire estona, però si que va tenir temps de dir, mentre li van quedar forces, "Déu meu, mare meva, mare meva". Em vaig cansar de dir-li que sortís i al final em vaig quedar on era situat el més còmode possible. Allà de moment ningú em tirava. Sense bellugar-me gaire vaig anar apartant una mica la terra i els terrossos petits que em molestaven, disposat a no moure'm d'allà si era precis mentre durés el soroll i fins que es fes fosc.

Així estava quan vaig sentir cridar el meu company. Vaig tornar a fer la mateixa operació de mirar endarrere aixecant amb la mà una mica el casc per veure alguna cosa. Sentia que es queixava del coll però, com estava de través i el veia sencer, no l'acabava d'entendre. Es queixava del coll i a la que es bellugava una cama li quedava girada. Es va cansar de cridar els sanitaris perquè no érem massa lluny de la línia. Quan ja estava tip de cridar "Joaquim em sents?", no fos cas que hagués mort, em va contestar. Llavors li vaig dir "Ara no et puc treure d'aquí però quan pugui, estigues tranquil, que una hora o altra et trauré".

Penso que, amb aquell sol cremant d'aquella manera i la suor d'angúnia, i aquells rocs que tenia clavats al cos, em vaig mig adormir. De sobte el vaig tornar a sentir cridar encara més fort. Havien obligat a sortir els portalliteres a buscar-lo. De vegades no es disparava als portalliteres, era qüestió de criteri. Jo no em vaig trobar mai en un cas semblant, però d'haver-m'hi trobat no ho hauria fet mai.

La qüestió és que van sortir els portalliteres i el van carregar a la llitera per emportar-se'l quan van tornar a tirar, ara als portalliteres. Això es repetia massa sovint. Quan passava descarregaven la càrrega i fugien amb la llitera. Aquesta no l'abandonaven mai perquè era la seva arma protectora. El meu company cridava d'una forma esgarrifosa doncs l'havien deixat a terra com una pilota. La bala li havia travessat el costat, li havia foradat la bufeta de l'orina i li havia trencat la cuixa, de manera que li havia quedat una cama en una direcció i l'altra al revés.

Havia estat una bala explosiva i gairebé estic segur que va ser un marroquí, que eren uns grans especialistes i addictes a emprar aquella classe de bales. Quan vaig veure el seu estat, més o menys em vaig adonar que la cosa era greu de ben segur. Tan bon punt es va fer fosc vaig anar per treure'l d'allà, però ja no hi era. Ni me'n vaig adonar que el traguessin. El cas és que ja no hi era i no el vaig veure més fins que es va acabar la guerra.

DIA A LA DEFENSIVA

Ja no es van intentar més aquells atacs inútils perquè la superioritat dels altres, en tots els aspectes, el dia 27 era manifesta, ja que cada vegada que havíem fet un intent havíem tingut més baixes. Davant nostre teníem ja el millor de les forces de Franco, el Terç, els moros i els

batallons de Navarra. L'aviació alemanya era contínuament a sobre nostre, tot el dia. Així és que es va desistir i es va anar per assegurar les posicions que havíem conquerit. Allò ja va ser qüestió d'hores de nit per als sapadors en aprofundir trinxeres per fer refugis i forats que ens resguardessin de l'artilleria, els morters i l'aviació.

Que jo recordi, fins aquell dia no havien pogut fer-nos arribar el menjar per a la tropa. La veritat era que tampoc havíem tingut temps de tenir gana. Havíem anat passant amb algun gra de raïm o alguna figa que trobàvem per aquella zona, quan es podia. En quedar les trinxeres definides i ben localitzades pels comandaments, els artillers dels altres van anar afinant el punt de mira sobre les nostres posicions, amb els morters i l'aviació. De nit els nostres intentaven portar-nos amb muls menjar fred a base de conserves i galetes. Però quan se sentia de nit el caminar dels comandaments, com els altres tenien graduats els morters per tot l'itinerari que calia fer per arribar a la posició, començava la música i quedava tot escampat pel camí.

La set era el mal més dolent. La boca et quedava seca, amb una escuma blanca al voltant dels llavis. Per l'aigua et jugaves la vida. Algun gosava baixar de la posició fins a alguna d'aquelles sínies que hi havia sota nostre en aquells hortets al costat de la carretera de Gandesa. Però aquell lloc estava batut i, com s'havia de treure l'aigua per omplir les cantimplores mitjançant una cadena que, per molta cura que es tingués, es descorria de seguida, tiraven al pou i feien alguna baixa.

Acabada la guerra vaig visitar aquella sínia i em vaig trobar amb el pagès que arreglava l'hortet i li vaig explicar el que fa al cas. Em va dir que quan es va allunyar la guerra d'allà van netejar el pou i de dintre van treure tres cadàvers. Tan fresca i bona que trobàvem aquella aigua, li vaig dir jo.

Fer línia a la posició, encara que sempre hi havia alguna estona dolenta, no era igual que atacar i haver de sortir al descobert de cara als que tenies al davant. Una nit que es deixava sentir algun grill van tornar a provar de portar-nos alguna cosa de menjar en fred. En passar, els morters van aconseguir els seus objectius. Li vaig dir al company que tenia al costat "vaig a baix de la posició i alguna cosa trobaré del que ha quedat escampat per terra quan els muls han fugit espordits". I si, vaig recollir unes galetes i una llauna que em penso que era de sardines. Dic que m'ho penso perquè no vaig arribar a saber-ho.

Des de la posició algú va disparar algun tret. No sé si va ser qui estava de guàrdia o algú altre. La qüestió és que els de davant van contestar i es van anar engrescant un bàndol i l'altre. Els altres van respondre amb els morters i es va armar una picabaralla. Jo era allà baix a l'esplanada, al descobert, sense saber on posar-me. El que tenia més a prop per amagar-me era la rasa que obrien els sapadors i allà vaig anar a parar. No m'hi vaig estirar, m'hi vaig tirar de peus i em vaig ajupir tant com podia. Notava perfectament amb els peus si els tenia a sobre d'un cap, un braç o una cama. Mai més vaig tornar a tenir ganes de baixar-hi.

Nosaltres no érem forces de posició i allò, pel que es va veure, era massa quiet per a nosaltres. La nit següent ens van venir a rellevar. No sé qui eren els que ens van rellevar d'aquella posició però, santa innocència, aquella gent no sé a quina guerra havia estat. Quan van ser al turó de la segona posició, els vaig veure per tota la cresta de la carena fumant i encenien mistos per encendre les cigarretes com si fos una processó de nit. Anaven marcant tot el camí que feien, fins i tot vaig pensar si ho feien expressament. Tips de passejar-se per la carena del turó, van anar baixant pel corriol de la vinya tranquil·lament, sense que els nacionals els tiessin ni un tret. Fins i tot se'ls sentia a alguns, en el silenci de la nit, amb ganes de fer broma. No n'havia conegut encara de tan bons minyons. Van arribar com aquell que arriba a festa major.

Els hi vam deixar la nostra posició, vam recollir el nostre material i ens vam disposar a abandonar la posició. Un cop a baix vam trobar els del Palafox que eren al monticle de la nostra dreta. Se'ns havien avançat i ens vam ajuntar. No portàvem cap formació i la veritat és que fèiem tots cares d'estar molt esgotats. Ens havíem empassat un bon tràngol i es notava a sobre nostre.

Vam anar seguint la carretera de carro que teníem darrere la posició i per uns horts vam anar a trobar la carretera vella de Gandesa a Corbera, que era el camí camuflat que hi havia. Deuríem baixar per allà dos batallons, o al menys el que quedava dels dos. Quan els primers van arribar a la carretera vella i els últims acabaven de sortir de la posició, va començar l'artilleria nacional i els morters a tirar en tot aquell tram amb tots els calibres. Se sentien baixar per la trencadissa de branques que feien abans d'arribar a terra, en ser més baix el terreny per on evacuàvem.

No vulgueu saber la carnisseria que ens van fer en aquell embut on només podies anar endavant o endarrere. Mentre baixava a trompades, perquè sovint anaves per terra, en passar per una figuera bastant grossa, vaig sentir un obús que baixava i les branques de la figuera que es trencaven. Em vaig tirar a terra i mig colgat de terra vaig continuar fins arribar a la carretera i em vaig aturar un tros més amunt d'on tiraven.

Allà vam perdre un altre del meu poble. No es va perdre ben bé allà, però allà el van ferir. Com que obligaven els portalliteres a treure els ferits, el van baixar un tros avall. Penso que els hi feia nosa la càrrega, és una suposició meva, però el cas és que el van donar per mort i el van descarregar en una vinya al costat de la carretera. Com per allà vam anar evacuant gairebé tots, i del poble érem una bona colla, quan ens trobàvem fèiem comentaris i va haver-hi qui va dir que quan el van recollir per enterrar-lo estava mort agafat a un cep. Per això vam suposar que els portalliteres s'havien després de la càrrega.

Els nostres morts els havíem d'enterrar nosaltres i no amb molta terra ja que, si es trigava massa en fer-ho, les calors de juliol en aquelles terres i les mosques que hi acudien feien que fos inaguantable la mala olor que desprenien. Ens adonàvem, per la pestilència que feien, que molts dels morts s'havien quedat entre els matolls d'aquells turons.

Els que ens podíem valer de les nostres cames vam continuar per l'antiga carretera i vam fer el mateix camí que quan havíem d'ocupar Gandesa, però ara al revés en direcció a Corbera. Vam passar Corbera i vam trencar cap a la dreta per una drecera que anava a sortir a Móra d'Ebre. A mig camí, en un descampat de garrofers ens van fer parar i van deixar que sota aquells garrofers descanséssim i ens reféssim del gran esforç que portàvem a sobre nostre.

Hi havia molts que havies de mirar-los bé per reconèixer-los. Tot el vol dels llavis era escuma blanca. A la cara, la suor de l'angúnia i del sol, i la polseguera que aixecaven els obusos i els morters, feien que es formés una crosta a moltes parts. Això, i el dejuni que portàvem de tants dies sense que arribés el subministrament a la posició, creava una escena dantesca, tot un espectacle veure'ns a tots extenuats, estesos sota aquells garrofers.

Mentre estàvem asseguts descansant vaig veure el que feia de secretari del comissari que s'interessava per on era el de Mollet doncs ell també era del meu poble. Vaig pensar "com estàs de fotut, Pere, que ni els de teu poble et coneixen". Se'm va escapar un somriure, cosa que no em va estranyar gens perquè s'havia de veure en quin estat havíem sortit d'aquell fregat. En riure em va reconèixer. Davant meu hi havia alguns companys i un d'ells era veí seu. Li vaig dir "no el coneixes aquell d'allà i, és que a més de veïns, penso que sou de família". Va anar cap allà corrents i es va formar una conversa entre tots, com es pot suposar.

Ens van deixar descansar tot el dia i part de la nit. Abans de fer-se clar ja érem dempeus i ens van portar cap a Móra d'Ebre on vam arribar en despuntar el dia. Ens van portar al camp de futbol on vam trobar una quantitat de dutxes portàtils amb aigua calenta que eren alimentades per unes calderes de vapor. Allò va ser tornar a la vida. Un cop dutxats ens van donar roba. Semblava un miracle. Aquell dia vam dinar bé, uns bunyols grossos de pa que feien els cuiners plens de melmelada per dins.

Un cop dinats ens van formar una altra vegada i ens van dirigir caminant cap al Pinell de Brai. Sempre per camins camp a través, vam travessar el poble amb molta quietud. A la sortida, on hi havia una creu de terme amb la imatge de Santa Magdalena, vam deixar la carretera general i vam agafar a la dreta una carretera sense enquitranar que porta cap a la serra de Cavalls i Pàndols. En passar per davant de la creu de terme, on hi havia una capelleta petita amb la imatge de Santa Magdalena dins, com que ja em tornava a sospitar que res de bo trobaríem cap allà on anàvem, em vaig prometre a mi mateix que si en tornava d'allà on anàvem, un dia aniria a pintar aquella capelleta amb la Mare de Déu.

Cada vegada se sentia més a prop aquell soroll clàssic de les bombes i el teclejar de les metralladores. Vam deixar la carretera de carro i vam empalmar amb la general que sortia a Gandesa. Allà la carretera feia un congost de muntanya, amb la serra de Pàndols al costat esquerre en direcció a Gandesa i la serra de Cavalls al costat dret. Vam anar tirant carretera amunt i vam quedar encaixonats entre mig de dos muntanyes. El meu pensament només era què passaria si l'aviació ens agafava en aquell congost.

A dalt de Pàndols teníem la Lincoln, els americans que havien completat la brigada amb els del 41. La serra de Pàndols fa un morro que nosaltres li dèiem el pic de l'Àliga, no sé si aquest es el seu nom de debò. Allà la serra de Cavalls deixa de ser tallada i fa una entrada una mica dolça que va pujant cap a dalt, no sense ser bastant dreta la pendent. Quan vam arribar, vam anar pujant per allà tots cap a dalt. Es podia pujar fins al pic de la Mort. Vam acabar de pujar i va aparèixer l'aviació. Ni que hagués estat sincronitzat.

Només havia tingut temps de buscar una escletxa que entrava a la roca de la muntanya i que deuria fer mig metre. Vaig clavar amb un roc un tronc en una escletxa de la roca i vaig penjar-hi les cartutxeres. No vaig tenir temps de fer res més. L'aviació va venir a sobre i vaig sentir xiular la primera bomba que baixava. Va petar a la paret de roca de davant nostre. De rebot, la metralla va venir a petar a les roques on érem nosaltres. Allà era diferent de quan érem en terreny tou. En ser tot roca, la metralla rebotava d'una paret a l'altra i no podies fer cap sot. T'havies de servir de les escletxes de les coves de la mateixa muntanya rocosa. Els avions van descarregar de la manera que els va donar la gana tota la càrrega. Es van passejar tant com van voler i no en van tenir prou amb allò que fins i tot ens van tirar una caixa de munició que va caure a no gaires metres d'on érem nosaltres.

Allà, a la serra de Cavalls, et trobaves amb uns talls de roca de 10 a 15 i 20 metres. Segons on et trobaves, tenies els companys a sobre teu però havies de fer una gran volta per anar a buscar la pendent que hi pujava, si et permetien les circumstàncies fer-ho. Així que quedaves encaixonat completament en alguna barrancada d'aquelles i et comunicaves amb els de dalt mitjançant una escala de corda. Era impossible poder maniobrar lliurement en aquell terreny.

A baix a la carretera, a les clavegueres dels desaigües de la muntanya, que acostumaven a ser a les corbes de la carretera i que eren bastant grosses degut a la quantitat d'aigua que acumulava la pendent, teníem emplaçats antitancs encarats a la corba de davant per evitar que s'infiltrassin les tanquetes italianes. Aquestes havien provat de llançar-les des de Gandesa en direcció al

Pinell cosa que havia resultat inútil, doncs dominàvem les dos serres, la de Pàndols a un costat i la de Cavalls a l'altre, amb la carretera i el riu a sota nostre. Només que haguéssim fet baixar roques avall crec que n'hi hauria hagut prou per rebutjar-les.

Des d'on érem ens comunicàvem amb el Pic de la Mort on el terreny no tenia tantes roques. Des d'allà es dominava Gandesa i la seva esplanada. El lloc, amb força vegetació i sense gaires tallats accidentats, tenia una altura força respectable i baixava fins a Gandesa amb alguns desnivells tot fent relativament una serralada que arribava fins a Corbera. En aquell punt era on s'havia concentrat el foc en aquell moment i, naturalment, pel que es veia, era on havíem de ser nosaltres.

Allà el subministrament ens arribava, alguna cosa havíem guanyat. Vam anar excavant amb l'Antonio, un paisà més dels que vaig trobar allà, fins arribar a fer lloc pels dos amb certa seguretat sota una roca. Si havia d'entrar algun obús o alguna bomba, hauria de venir de darrere del Pinell, cosa que no hauria estat estranya perquè més d'una vegada havien tirat sobre la nostra artilleria.

Mentre érem allà, un dia a l'hora que rebíem el subministrament, els que repartien es van interessar pel dibuixant. Em va sorprendre una mica perquè em pensava que ja no se'n recordaven de mi. Necessitaven una primera plana per a una revista extraordinària que volien imprimir sobre com havia estat el pas del riu. Jo ja no tenia res per treballar i el pitjor era la falta de ganes de fer una cosa semblant en aquelles circumstàncies. Els mateixos cuiners em van facilitar paper i llapis, jo no hi vaig pensar però el cas és que ho van deixar dins del refugi on érem.

Aquell dia vam tenir una mica de calma. Nosaltres enteníem per calma no haver de sortir a l'atac perquè els obusos i el bombardeig no s'aturaven, però ja no en fèiem cas, ho consideràvem una cosa corrent. Amb el company que compartia la cova que ens servia de refugi ens vagava comentar el que fos i, entre unes coses i altres, va sortir allò del paper i llapis, i l'encàrrec que havien deixat els cuiners. No era pas capaç de fer el que m'havien demanat perquè no em trobava en condicions de fer-ho. Això no vol dir que no pensés que podria ser la solució per a mi per poder sortir d'allà perquè, si no, ja hagués perdut l'esperança.

No vam haver de sortir de la cova en tot el dia, ni que la cosa hagués estat feta a mida, i m'hi vaig posar. L'Antonio es va cansar de dir-me: "Quines penques, això només ho pots fer tu, amb aquest soroll que no para ni un moment, i tu com si res". Vaig dibuixar el pas del riu amb barca, tal com havia estat, naturalment en llapis en blanc i negre, no podia fer altra cosa. L'endemà, quan van venir amb el subministrament, els cuiners es van emportar el dibuix.

Quan van tornar a venir a portar-nos el tiberi, el primer que van fer abans de repartir el ranxo va ser avisar-me que recollís el meu bagatge que havia de marxar amb ells quan acabessin de repartir. A l'Antonio, el meu company, li vaig dir: "Aquí et quedes, ho sento molt per tu". Ell va quedar enfonsat. Vam passar una estona xerrant, mentre els cuiners repartien el menjar fred que ens portaven, i em va dir: "M'apuntaré per anar a l'escola de sergents", que era una cosa que en demanaven perquè estaven molt faltats, així com de caporals. Els duien a estudiar a Falset i els prometien, en cas d'aprovar, un permís breu per visitar la família.

Vaig marxar amb els cuiners i els muls fins arribar a la sortida de la carretera general. Després amb el "katiuska" que duien el menjar vam anar fins a la cuina que tenien a Móra d'Ebre en un barranc de la riera que passava per aquell poble. Allà vaig tornar a trobar-me amb tots els auxiliars, podríem dir-ne, de la plana major, secretaris, periodistes, dibuixants i a la fi tots els

col·laboradors que el comandament creia necessaris. Quan vaig arribar amb el casc i el fusell els vaig penjar en una de les branques que hi havia. Aquelles no eren gaire altes però en haver-hi moltes ens camuflaven de l'aviació i impedien que descobrissin on érem. A sota hi havia l'oficina de campanya. Allà els periodistes feien els seus articles, els dibuixants treballaven i allà mateix dormien, en una mica d'esplanada que havien fet els sapadors. A sota nostre, a uns dos metres de profunditat hi havia una petita riera on s'havia posat la cuina.

Ningú va fer cap comentari de perquè havia fet aquella bestiesa de deixar-los per anar amb els companys del poble, però només amb la mirada ens vam entendre perfectament. Com es cometien d'imprudències quan un és jove!

En aquell refugi a baix del torrent, al marge del barranc de la torrentera que tenia dos sortides, teníem una ciclostil amb què tiràvem cada dia un diari. Allà em vaig refer en quatre dies, menjàvem per la gana que teníem i el que volíem. Fins llavors no vaig adonar-me dels requisits que feien aquells cuiners mentre teníem les tropes al front. El que passava era que érem força de xoc i la nostra activitat no parava ni un moment. Per això no m'havia adonat fins ara dels requisits i de que, encara que volguessin, no ens arribaven mai. Allà hi havia unes caixetes de fusta de 25 x 10 cm amb codonyat deliciós i xocolata amb llet de marques estrangeres. A l'esplanada on treballàvem teníem un sac de tabac anglès "333" (?) lligat a monyo però amb un forat al cul del sac per on trèiem, els que ho sabíem, el que necessitàvem, mentre que qui venia per allà i no ho sabia, veia el sac lligat i no tenia cap temptació.

Des d'allà m'adonava de la remor continua del front que se sentia, tronava contínuament. M'havia tornat una mica de tranquil·litat i m'adonava de coses com el continuat "bum, bum, ta-ta-ta" de les metralladores, i el soroll de l'aviació en les seves passejades constants. A primera línia, l'estat de tensió era extrem per subsistir com fos. Encara que els obusos mig et colguessin, quan havien passat i veies les víctimes i ferits que l'acció havia produït, i que tu te n'havies sortit, tot plegat feia que no t'adonessis de la remor que produïen entre els uns i els altres, al contrari de com la sentia llavors des del barranc on érem situats.

Allà, fora de les hores de menjar i dormir, feia els dibuixos que passàvem amb el text que redactaven els periodistes. Cada periodista tenia el seu tema, uns les notícies, altres el tema polític, altres el cultural. Cadascú tenia la seva tasca diària. Quan hi havia algun esdeveniment en què havia destacat algun soldat amb alguna actuació, anàvem a la posició i li fèiem un retrat a ploma. Després, amb el text, el passàvem al clixé que es feia a mà. Així, a la cova on teníem la ciclostil, full per full, a cops de maneta, confeccionàvem el diari. Cal dir que quan anàvem a fer algun retrat a la posició sempre triàvem el dia que estava tot més quiet.

Els que ens cuidàvem d'imprimir érem en Nogueres i jo quasi sempre. Més tard quasi sempre era jo, doncs l'últim és sempre l'aprenent. Érem tres dibuixants, Peñarroya, Manobens i jo. Ells dos havien treballat plegats a la redacció de El Diluvio, un diari que s'havia tirat a Barcelona, eren molt amics i moltes vegades s'escapaven de la feina. En Peñarroya feia crítiques esportives d'humor i els seus dibuixos tenien un estil molt clàssic.

La crònica de pes la feia un periodista valencià, crec recordar que es deia Miquel. Era molt bon noi, molt poc d'enredar i li agradava molt estar sol, sempre concentrat en la feina. El tema de cultura el portava en Flix, un mestre de Castellldans, i alguns altres que no convivien tant amb nosaltres perquè anaven i venien. Els que he mencionat no es movien mai d'on érem perquè a més passaven a màquina els clixés que nosaltres imprimíem.

Em sembla com si veiés encara sota nostre els cuiners, tots estrangers. Recordo especialment a un que era rus i alt com un Sant Pau. Em va quedar present perquè va ser l'únic rus que vaig conèixer a la guerra del 1938. Algun cop li vaig preguntar com era que, havent estat en una guerra com la del 1918, havia tornat a venir a una altra. Penso que ni ell mateix ho sabia, era molt aventurer.

AVIACIÓ

Des d'allà on érem es contemplaven perfectament els combats de l'aviació republicana i la nacional. Els "chatos"¹¹ de la República no van aparèixer fins passats uns deu dies. Fins a aquell moment l'aviació alemanya havia fet el que havia volgut. Quan van aparèixer els "chatos" de Reus es van establir alguns combats emocionants. Els "chatos" no podien volar tan alt com els "messermits"¹², que estaven dotats de careta d'oxigen, però tenien l'avantatge de maniobrar més ràpid. Ara bé en velocitat els superaven els "messermits".

Les nostres "pavas"¹³ no s'atrevien mai a venir perquè, a part de la superioritat dels "messermits", els nacionals feien una barrera antiaèria tan moderna que els ho impedia a llarg de tota l'entrada a Gandesa. Quan els aparells provaven d'entrar, a l'instant feien una barrera d'impactes des de la serra de Cavalls cap a dins del coll del Moro, que ja és a la sortida, tot marcant una línia d'antiaeris a l'espai aeri, un més alt que l'altre i a poca distància. En cosa de mig minut es veia tota la ratlla d'explosius antiaeris marcada al cel. Els nostres "chatos" havien de variar d'altura i tornar enrere immediatament perquè, si els permetien rectificar el tir, com no s'equivocaven gaire d'altura, estaven llestos. Quan veies això i ho comparaves amb els nostres antiaeris, quan tiraven, que no eren gaires vegades, feia riure. No sé si no en sabien més, o tiraven malament expressament perquè no veiessin on eren i no prenguessin represàlies. Perquè això també passava, quan alguna peça d'artilleria els molestava no trigaven massa a localitzar-la i fer-la emmudir.

L'espai de Gandesa era normalment el més distret. Quan duïen la iniciativa els nacionals, que era el més corrent, es veien venir les "pavas" en formació amb aquell clàssic rum-rum profund. Com que els "chatos" eren a Reus, no trigaven en aparèixer. Quan les "pavas" eren a sobre, es veien uns piquets negres que s'anaven fent grossos i ja eren allà els "messermits" que volaven per damunt dels bombarders. Això ho podien fer perquè estaven dotats d'oxigen. Allà s'entaulava una de bona, et quedaves bocabadat. Ara bé hi havia el perill de que de vegades baixava alguna ràfega que, si s'hagués donat el cas de tocar algú, hauria quedat ben arreglat.

Els cops que n'hi havia més eren una dotzena de "chatos". Al principi ens pensàvem que eren russos, però un cop que ho vam poder comprovar, perquè un va caure a prop nostre, era un xaval jove de divuit o dinou anys espanyol. Aquella dotzena de "chatos" se la van jugar gairebé diàriament amb aquells "messermits". Intentaven buscar una posició d'esquena al sol, cosa que comportava una sèrie de cabrioles combinant la rapidesa amb l'agilitat. El que era segur era que, quan podien trobar la posició tant l'un com l'altre i se sentia cantar intermitentment la metralladora, si el "chato" no baixava a l'instant, no trigava gaire en fugir tocat i fumejant. De vegades, el contrari no el perseguia si els altres no el protegien. Llavors alguns es tiraven amb el

¹¹ Es refereix als avions russos Polikarpov I-15, anomenat popularment Chato.

¹² Es refereix als avions alemanys Messerschmitt.

¹³ Es refereix als avions alemanys Heinkel He 46, anomenat popularment Pava.

paracaigudes i baixaven al bell mig del fregat. De vegades també disparaven a l'aviador mentre baixava amb el paracaigudes.

Quan quedava més equilibrat el combat era amb els "fiat"¹⁴ italians. Una vegada vam veure com un d'aquells va abatre un "chato" nostre que va baixar arran dels garrofers, molt segur en busca de la defensa dels de baix. Però el "fiat" no va parar de seguir-lo fins a tocar gairebé els garrofers i el va abatre contra un marge d'una vinya no gaire lluny de nosaltres. Miràvem l'espectacle i no vam reaccionar fins que no havia passat. Llavors em vaig adonar que jo encara tenia el fusell i la cartutxera penjats a l'arbre i que una cartutxera estava plena de bales explosives. En tota l'estona que va durar la persecució per sobre d'aquells garrofers, potser hagués pogut evitar que acabés de rematar-lo. Un cop a terra, ens vam acostar a l'aparell amorrat a aquell marge. El pilot, que també era un xicot jove, encara era viu, tenia el coll foradat per una bala i no va viure gaire estona més.

Quan un "chato" es trobava algun "messermit" darrere seu, sabia que no hi tenia res a fer. En alguns casos, si se n'adonava, girava ràpidament i s'encarava a l'altre. Llavors els aviadors alemanys no en volien saber res i esquivaven la trajectòria.

Vora d'allà on érem passava el camí, que ja coneixia per haver-lo fet abans, que anava cap a Corbera o al Pinell, segons el desviament que s'agafés. Per allà hi havia molt sovint trànsit de tropa que enviaven al front. De vegades tenia una estona lliure i anava a veure'ls passar. Van ser moltes les vegades que vaig trobar algun conegut. La majoria d'ells no havien disparat mai un tret, me'ls mirava i pensava "que poc us imagineu on aneu".

Van anar passant els dies amb la mateixa rutina de sempre, amb la variant que de tant en tant anàvem a proveir-nos de material per mantenir la tirada del diari al lloc on calgués. Teníem a la nostra disposició una furgoneta. Un dia s'havia de fer un viatge a Barcelona. Naturalment, sempre s'enviava un responsable amb el xofer. No em vaig fer il·lusions, però el sol fet de que era a Barcelona, tot i que es tractava d'anar a buscar el material i tornar en el dia, em va fer pensar que n'hi hauria prou per anar a veure els de casa.

A Pradell també hi teníem molt de material d'oficina emmagatzemat i el següent viatge va ser a Pradell a reposar tot el que ens feia falta. Aquella vegada em va tocar a mi anar de responsable. A la furgoneta hi anava el xofer, un valencià que se les sabia totes, i un ajudant, un bonifaci ja una mica gran, d'aquells que gairebé no serveixen per a res més que per carregar i descarregar paquets.

Vam agafar la furgoneta i de Móra vam tirar cap a Ascó. El pont de Móra no existia i vam passar el riu pel pont de ferro. Ens vam haver d'esperar una bona estona abans de poder passar per les detonacions que causava l'aviació. El pas del subministrament i armament tenia preferència i s'havia organitzat un bon embús. A l'altra costat del pont semblava que es respirés millor, l'oxigen semblava més pur. Vam passa Vinebre i vam tirar cap a la Torre de l'Espanyol en direcció a Falset. Cada vegada la remor del front se sentia més lluny, allò em semblava un somni, com si fos un miracle. Vam passar Falset en direcció a Pradell. Com trobava de bonic tot aquell paisatge, la natura tan bonica amb aquells avellaners on havíem passat tants dies acampats i que ara podíem veure una altra vegada. Em semblava que no podia ser aquella tranquil·litat. Vam arribar

¹⁴ Es refereix als avions italians Fiat CR-32.
(Nota de la transscriptora)

a Pradell i vam anar a casa de l'alcalde, que era on teníem el magatzem. Vam dinar allà i vam carregar a la furgoneta el que ens era necessari.

Vam sortir després de dinar i enlloc de tirar cap a Falset, a l'esquerra, el xofer va girar cap a la dreta i em va dir "passarem per les Borges del Camp, es fa una mica més de camí però tenim temps de sobres". No li vaig posar cap inconvenient perquè la veritat era que tenia molt poques ganes de tornar a passar el riu per viure amb aquell neguit que portaves sempre a sobre teu tots els dies.

Vam anar tirant, vam passar les Borges i després d'allà em vaig refiar d'ell que era coneixedor d'aquelles carreteres, i bufa si se les coneixia! Vam anar fins a la província de Lleida. Totes aquelles zones eren plenes d'estraperlistes i també hi havia gent que anava a buscar oli, avellanes, pa o el que fos, perquè a les capitals es passava gana i allà es trobava sempre alguna cosa, i més si portaves sabó, tabac o alguna cosa per poder fer intercanvi amb els pagesos d'allò que a ells els hi faltava. Quan havien carregat, hi havia el perill d'uns controls de tant en tant que els hi prenien tot si no tenien un bon passí que justificués el gènere que portaven. Això tots els camioners que circulaven per aquella zona ho sabien molt bé.

Quan eren dones les que ho feien, si n'hi havia que els hi feia el pes i si volien que les portessin i així lliurar-se dels controls, havien d'amollar-se als favors que el xofer els demanés. Si no volien saber res les deixaven a la carretera. Així anaven les coses. De seguida vaig adonar-me que no era la primera vegada que emprava aquell sistema i, a partir d'això, no vaig trobar tan estrany que a la furgoneta hi portés sempre un matalàs.

Vam anar seguint i allò semblava un mercat de debò. Unes estaven al costat de la carretera amb el gènere al costat i no deien res. Altres ens feien el senyal perquè ens paréssim. El paio tenia bon paladar i sabia què buscava. En aquella parada havia trobat la seva mitja taronja. Va baixar, van fer tractes, es van posar d'acord i li va dir a l'ajudant "tu ves tirant tot xino-xano, ja t'avisaré quan estigui". Va aixecar la vela del darrere de la furgoneta i la noia, el gènere i el xofer es van ficar a dins. La furgoneta anava amb una vela i podia quedar ben tancada si es volia.

"Serà possible", pensava dins meu, "mentre a uns els estan matant sense tenir cap culpa, uns altres se n'estan aprofitant de valent". Llavors, per la finestreta que dona a la cabina li va dir a l'ajudant: "Oye, cuando pases por un abastecimiento de gasolina paras, que llevamos el depósito vacío". De tant en tant, per aquella zona de guerra hi havia muntats uns quants bidons plens de gasolina per proveir els camions militars. Passaven pel forat del bidó una bomba manual amb una mànega i quan era buit el treien i posaven un altre. Allà ningú donava cap val ni firmava res, només era qüestió de carregar el dipòsit i marxar.

Vam arribar a un sortidor d'aquells. Deuríem ser als vols de la Granadella i estava bastant ple de camions que s'esperaven. L'ajudant es va posar darrere de l'últim camió. Van anar carregant tots fins que ens va tocar a nosaltres. Jo ja havia notat que l'ajudant tenia feina per canviar de marxés cada cop que havia d'engegar i parar. Vet aquí que quan ens va tocar, es va passar una mica de la mànega i el del sortidor li va dir que havia de tirar enrere. Ja teníem darrere nostre altres camions. "Si, enrere, dius", vaig pensar, "amb la feina que ja tenia per tirar endavant". La qüestió va ser que, tant si com no, calia maniobrar i tirar enrere. Entre els que esperaven es va armar un bon guirigall, que encara es va fer més gros quan vaig perdre la paciència amb tanta comèdia. Com era el responsable d'aquell viatge, li vaig dir al del sortidor: "Fes un crit al xofer que està al darrere de la camioneta".

Així que va aixecar la vela per fer-li un crit es va trobar amb tot l'espectacle. Llavors jo, que no m'havia mogut de la cabina, vaig baixar i allà es va muntar un espectacle amb altres xofers que estaven esperant el seu torn. Sort que, malgrat l'emprenyament dels que esperaven, al final tot va acabar amb un bon tip de riure quan van baixar la porta i van veure el xofer sense pantalons i alguna cosa més.

Vam posar gasolina i vam continuar el viatge. Els tres anàvem a la cabina i la senyora continuava al darrere amb el gènere. El xofer, que havia contemplat l'espectacle, no havia passat gens de vergonya ja que era un sistema emprat habitualment. Mentre continuàvem, em va fer la proposta de que si la dúiem amb el gènere a casa hi hauria carnada per a tots. Podem comptar que, quan sortien amb la furgoneta i no hi anava cap responsable, allò era una gresca. Naturalment jo no hi vaig estar conforme amb la proposta, per a ell era una gresca però a mi em podia caure el pèl. Llavors jo ja sabia la diferència que hi havia entre els que feien la guerra a la trinxera, víctimes innocents la majoria, i el molts que la feien a la rereguarda.

Total, que la vam portar el tros que a ella li va interessar, sense que nosaltres ens desviéssim gaire de la nostra ruta. Quan la vam baixar, no em va semblar pas que es tractés d'una noia de la vida i, fins i tot, feia una mica de llàstima si es que es veia obligada per la necessitat. Però quan la vam deixar en una cruïlla de la carretera, on hi havia tres més esperant amb la càrrega, em vaig adonar que allò era com una societat. Totes es coneixien i els xofers que transitaven coneixien la ruta i hi tenien amistat. Quina decepció de la guerra vaig tenir en aquells moments en pensar que nosaltres havíem de tornar a passar l'Ebre i arriscar el que més s'aprecia als divuit anys, amb tota la il·lusió que es té en aquella edat.

Passada l'aventura, no vam tardar pas massa a notar la remor del front que cada vegada se sentia més a mesura que ens anàvem acostant. No ens interessava arribar amb molta claror de dia perquè l'aviació feia estralls i de nit el trànsit era més segur. El trànsit pesat ho sabia i aprofitava arribar a Vinebre quan ja era fosc. Per això, com ja suposàvem, vam trobar cua per passar el pont una altra vegada i vam arribar a Móra d'Ebre, on estàvem instal·lats, aproximadament a les dotze de la nit.

Vam descarregar el material de la furgoneta i el xofer i l'ajudant van desaparèixer. No sé on feien estada però segur que havien trobat un bon refugi. No vaig tenir cap pega per fer una mossegada ja que tenia la cuina allà amb nosaltres. El foc sempre estava encès i em van preparar alguna cosa per fer un mos i vaig anar a descansar amb els companys, que els vaig trobar a tots dormint. L'endemà, la tasca de sempre que per a nosaltres era la normal dins del refugi. Mentre li anava donant a la maneta del ciclostil els hi vaig explicar als companys el que m'havia passat. No s'acabaven de creure aquell desordre tan ben organitzat.

Allà, a l'Estat Major teníem algunes notícies de que potser es retirarien els soldats internacionals dels dos bàndols enfrontats, que potser la Societat de Nacions... No ens acabàvem de creure que els nacionals fessin fora l'enorme ajuda que tenien d'Alemanya i d'Itàlia. El cert era que tots teníem moltes ganes de que allò s'acabés. No van passar gaires dies quan ens van treure del front i ens van portar als mateixos llocs d'on havíem sortit. Però aquella vegada em vaig quedar a Falset, on era l'Estat Major de la Brigada. Dels batallons, uns van tornar a Pradell i els altres a la Torre de Fontaubella, al mateix lloc que ocupaven al juny. La diferència, per la meua part, va ser que jo pensava igual que abans de sortir però en aquell moment, amb la plantilla de l'Estat Major, estava molt millor.

Es va presentar una caravana de camions "katiuska", el clàssic camió rus. L'aviació dels nacionals no va actuar aquell dia. Estava vist que tenien algun conveni les dues parts i el van respectar.

Nosaltres teníem la nostra furgoneta i no vam esperar anar amb la caravana sinó que ens vam avançar en el trasllat. Un dels camions que anava a Pradell ple de soldats internacionals va tenir un accident passat Falset per la carretera que va a Reus. A l'alçada de Pradell, en deixar la carretera per baixar al poble, la ruta estava plena de corbes i en una d'elles, molt pronunciada, i amb un xofer de circumstàncies, el camió va sortir del camí de terra i va donar diverses voltes que van fer una trinxada de carn. Van morir dos o tres allà mateix i va haver-hi una pila de ferits. Fins fa poc temps encara hi eren les creus en record d'aquells polonesos que s'havien guanyat les simpaties d'aquell poble i se l'estimaven.

Quan vam arribar a Falset havíem de buscar allotjament. La majoria es va adreçar a la màxima autoritat del poble que, per cert, anava de bòlit. Aquell poble era zona de guerra amb un seguit pas de tropes i feia el que podia. Nosaltres ja hi havíem estat i el coneixíem bé. El poble es beneficiava d'alguna cosa més que de les tropes degut als ajuts que ens venien de l'estranger. Es repartien moltes coses i s'obsequiava els nens i nenes, i altres, d'aquells productes que no es trobaven enlloc. Al nostre grup es va afegir el xofer i en total érem cinc o sis. La qüestió és que el xofer, un valencià molt exigent, va organitzar un bon guirigall perquè deia que tenien l'obligació de cercar un lloc. En aquelles circumstàncies no es podien exigir tants drets ni obligacions.

La veritat és que l'alcalde estava atabalat. El valencià el va pressionar tant que la filla més gran de l'alcalde, que era una noieta de disset o divuit anys, va prendre cartes i li va dir el que no es va atrevir a dir l'alcalde i vam acabar tots ficats en un enrenou que ja us podeu imaginar. Mentre es discutia, hi havia allà un familiar de l'alcalde que estava escoltant com nosaltres i que vivia sol. No sé ben bé si s'havia quedat solter, o era viudo o què, però el cas és que vivia en una casa com acostumen a ser les d'allà, cases velles amb soterranis on es guardava la somera o, com deien, la "burretà", i la pallissa per al menjar de l'animal, i amb golfes on es guardava la fruita seca. L'home es va posar a enraonar amb nosaltres mentre durava la discussió i ens va dir: "Jo estic sol, si no us fa res dormir a la pallissa podeu venir a casa", a la qual cosa vam respondre: "Encantats, home" doncs pitjor ho havíem tingut i així va quedar tancada la discussió.

Aquell familiar no vivia gaire lluny i ho feia amb tot el gust. Nosaltres anàvem a intendència i ens donaven el que demanàvem. Això ja era un costum de sempre i llavors demanàvem també per als de la casa on érem. Per tant la casa que ens acollia tenia el subministrament assegurat. Així ho fèiem tots els que estàvem a la Plana Major i quan ens acomiadàvem ens trobaven a faltar. Aquell home, segons ens va explicar, havia treballat de cuiner. Ara estava jubilat i havia estat a la cuina de la fonda que tenien familiars seus i de l'alcalde. Tot quedava en la família.

Li vam dir que li portaríem el que li fes falta i molt més del que demanés. Aquell home es va entusiasmar en veure la despesa tan ben assortida. Recordo que, entre les coses que li vam portar, hi havia un bacallà, que ell ja no recordava com era, codony, xocolata, galetes, etc. Ens va fer un sopar de reis, va posar estovalles i copes de vidre, ja que no faltaven, entre el que li vam portar, unes ampolles de vins variats. El bon home es va animar com no us podeu imaginar. Estava en el seu ambient, tot recordant els seus bons temps de xef de cuina. Abans de sopar, ho vam deixar tot preparat a la pallissa amb una manta a sobre de la palla, a punt per quan volguéssim anar a dormir.

Aquell home ens va fer un banquet per sopar. Es veia que sabia l'ofici i, com és natural, la cosa va acabar molt animada, tant que l'home em va oferir que si no volia anar a dormir a la quadra, ell dormia en un bon llit de matrimoni on hi cabien dos. Jo, amb el temps que feia que no havia dormit en un bon matalàs, li vaig dir que sí. Aquella va ser una de les nits més llargues que he

tingut mai. L'home, animat com estava pel sopar que havia fet i, donat que li anaven més els pantalons que les faldilles, em fa fotre una nit que ja us podeu imaginar. Llavors jo tenia dinou anys i m'imagino que, en la meva innocència, vaig suposar que estava grillat.

L'endemà no vaig dir res als que van dormir a la quadra i a l'amo de la casa encara menys. Més aviat al contrari, vaig anar preparant el terreny i oferint als companys, com si fos un sacrifici per a mi, el meu lloc al llit, ja que no es presentava sovint una oportunitat com aquella. El xofer va ser qui va picar l'ham. Els altres, en Flix que era mestre, i en Tomàs, secretari del comissari, i dos més, tots més o menys amb estudis, no van reaccionar a l'oferta.

Durant el dia tots vam tornar a la feina. Els que es bellugaven més eren els escrivans. Se separaven els que eren espanyols i els que eren estrangers. Un cop feta la tria, els estrangers anaven destinats a Barcelona. Aquella era la feina més important d'aquells dies que, per cert, no n'hi havia gaire. A les hores de dinar ens tornàvem a trobar tots a la casa, sempre amb una menjada. El que havia passat la nit anterior va quedar entre l'amo i jo, com si no hagués passat res. A l'hora de sopar, mentre fèiem la digestió tot fent una mica de tertúlia, li vaig dir a l'amo de la casa: "Mireu, com que se'n presentes poques d'ocasions de poder dormir en un bon llit, el xofer m'ha dit que li agradaria, si a vos no us fa res, dormir amb vos". Ell no va posar obstacle, encara que en el fons no li agradés massa, i així ho vam fer. A l'hora d'anar a dormir el xofer va anar a l'habitació amb l'amo i jo amb els companys a l'estable o pallissa. Tot era al mateix lloc, però la pallissa era una mica més alta. Aquella nit vaig descansar millor que la nit anterior.

L'endemà al matí ja teníem l'esmorzar preparat a taula. Això cal dir-ho, l'amo era més polit que qualsevol dona. Ho feia a gust, es llevava abans que ningú perquè quan ens llevéssim trobéssim l'esmorzar preparat, i el mateix a l'hora de dinar. En aquest aspecte havíem trobat l'home ideal. Després d'esmorzar, quan vam ser al carrer per anar cadascú a la seva tasca, el xofer em va dir davant de tots: "Oye tú, ¿quieres decir que este tío no es un maricón?, no sé, no me ha gustado nada, con las preguntas que me hacía, a última hora no he tenido más remedio que mandarlo a tomar por el culo", "Home, li vaig dir jo, si es verdad lo que dices lo habrás dejado bien contento" i així vam quedar. A partir de llavors tots vam anar a dormir a la pallissa.

No vam estar més de vuit dies allà. Es veu que érem molt necessaris al front. Passats aquells dies, altra vegada en camions cap al front. En aquella ocasió cap a Riba-roja. La tropa va pujar a peu a ocupar la línia des de Vilalba dels Arcs a la Pobla de Massaluca, fins a tocar Faió, on acabava la línia. Aquell front era més quiet i només era qüestió de mantenir la línia. Nosaltres ens vam situar en un tallat de muntanya per on passava un rierol sec d'aigua que baixava, quan plovia, fins a Riba-roja on desembocava l'Ebre.

La cuina es va situar sota aquell tallat de roca que en algun punt arribava als vint metres d'alçada. A l'altra vora del riu, en el marge, vam situar les oficines. Aquell marge feia una raconada d'uns tres metres per tres d'amplada i dos d'alçada, que era l'alçada del marge. A sobre, el pagès havia posat uns pals de banda a banda amb branques i palla i, a sobre, cobert de terra. No era cap palau però hi cabíem ben bé i, si plovia, érem a cobert. Allà, un cop es va normalitzar la cosa, tiràvem el diari seguint les mateixes funcions.

Mentre érem allà, un dels dies vaig haver de pujar a la línia. A un dels soldats calia fer-li el retrat per publicar-lo al diari. Allà no importava gaire d'anar-hi doncs la majoria de dies no se sentia cap tret. Quan anava pujant cap a dalt per una carretera de carro, per un tram de terreny molt muntanyós, abans d'arribar a la carretera de la Pobla de Massaluca a Faió, on era la primera línia, a mig camí vaig trobar una colla de soldats asseguts a un marge. Estaven dinant ja que havien repartit el ranxo. Eren potser una vintena i no n'hauria fet cas si no hagués estat que,

entre ells, una dotzena eren presoners dels nacionals i els altres, cap al darrere, la guàrdia que els duia.

Jo me'ls mirava des de sobre del marge on es recolzaven els presos i els que es cuidaven de portar-los, asseguts no gaire lluny d'ells i que també menjaven. Alguns ja acabaven de menjar i allò feia la impressió d'un dinar de germanor entre ells. Llavors un soldat va fer un cigarret i va treure una bomba de pinya que era buida de càrrega i la feia servir de petaca. Un cop fet el cigarret se la va tornar a penjar al cinturó per la palanca igual que portava les altres. Vaig estar mirant-lo una llarga estona i quan em va semblar els vaig deixar per continuar el camí que havia de fer.

De cop, no era a més de quinze metres d'ells que vaig sentir un esclat de bomba darrere meu i vaig veure un que corria aguantant-se amb les mans els budells que li penjaven gairebé mig metre. Els altres també corrien però aquell era el que més cridava l'atenció. Vaig tornar enrere a veure què havia passat i vaig pensar que sort que se m'havia acudit marxar uns segons abans, doncs a dalt del marge on era oferint un blanc perfecte. Després dels primers auxilis i quan la cosa es va apaivagar una mica, em vaig assabentar que a un pres li va fer gràcia allò de la petaca a la bomba de pinya i li va demanar al soldat si el convidava a fer un cigarret. Naturalment, no li va negar pas, però va tenir la mala sort de que en comptes de donar-li la que tenia tabac, es va equivocar i li va donar una de les altres, i en treure l'anella li va explotar a la falda. Amb les coses sèries no es pot jugar. Va ser un dia molt trist per a tots aquells pobres xicots, per recordar-lo sempre.

Un tros més amunt, poc abans d'arribar a dalt, hi havia una colla de soldats en una fondalada custodiats per uns guàrdies a tot el seu voltant. Mentre anava tirant amunt me'ls anava mirant i pensava qui deuriem ser aquells tan vigilats, perquè de vegades es feien presoners i amb dos homes sols hi havia suficient per acompanyar una vintena. Feia la impressió que pensaven que s'acabava la guerra i procuraven tenir una bona relació amb els soldats que els conduïen al seu indret.

Un em va cridar pel meu nom i em vaig aturar. Vaig tornar a sentir que em cridaven i em vaig acostar a ells. El que estava de guàrdia em va mirar però no em va dir res. Jo anava amb la carpeta de treball. Ens havien donat un nou llaç, que poques vegades duia però aquell cop sí que el portava, i es deuria pensar que era un oficial, així que no em va posar cap inconvenient perquè entrés a parlar amb qui em cridava.

Era el fill del cap d'estació del meu poble que era de la meua quinta. "Què hi feu aquí?" li vaig dir, "Ens tenen retinguts per feixistes, de dia ens vigilen i de nit ens fan sortir a treure els ferits que queden entre les línies, o a fer trinxera perquè a nosaltres, com diuen que som fatxes, no ens tiren; però llavors, si fem algun moviment en fals que sembli que ens volem passar, ens tiren els d'aquí". Era un xicot que es discutia amb tothom quan vam ser a la caixa de reclutes i a qui no havia tornat a veure perquè va desaparèixer d'entre nosaltres no sé com. Quan vaig sortir, vaig parlar amb el guàrdia i em va dir: "Si quieres creerme, no tengas muchas relaciones con ellos porque te pueden comprometer, todos están catalogados de fascistas".

No vaig tornar a passar més per allà perquè ja havia vist massa bestieses, com denunciar a un per tenir una estampa del cel i els problemes que va tenir perquè no li caigués el pel. A la vora ja es trobava la carretera general i, a sobre del turó, la línia. A l'esquerra de la muntanya s'havien fet com unes xaboles amb pedres per dormir a cobert, prova de que era un front quiet. En una d'elles vaig trobar el Creus que feia de telefonista i vaig demanar per la persona que buscava. Li

vaig fer el croquis bastant de pressa. Si s'assemblava a ell bé i si no també. Jo ja tenia ganes de tornar a baix que quan t'acostaves al front sempre sorgien problemes.

D'allà ja no ens vam moure fins que va arribar l'ordre d'abandonar la línia i passar a l'altre costat del riu. Això ho vam fer de nit i amb la major quietud. Havíem de passar per Flix on hi havia un pont de fusta que portava a l'altre costat. Ho vam fer tots a peu, donat que tot el trànsit pesat ja es trobava a l'altre costat. Quan els va semblar que havia passat tothom, van volar el pont i van deixar dos cables d'un costat del riu a l'altre. Com que nosaltres érem els que ens trobàvem més apartats, tocant Faió, vam ser els últims en arribar i ja vam trobar el pont volat. No ens ho vam pensar massa per passar el riu i acabar amb tot allò que ja feia quatre mesos que durava.

Els cables els havien posat a un metre i mig aproximadament l'un de l'altre, el de sota amb el de sobre, de manera que anaves caminant sobre el de baix i t'aguantaves amb el de dalt. A la meitat et trobaves que el de baix tenia tendència a fer més panxa perquè aguantava més pes que el de dalt, però calia superar-ho o, si no, qui no ho superava es remullava i tenia sort si sabia sortir de l'aigua. Encara sort que l'aviació va tenir una mica de consideració amb la quantitat de gent escampada i aglomerada en aquella part del riu, perquè penso que ja no quedava cap més pas a la zona republicana.

Després van anar distribuïnt la gent que estàvem escampats per allà. Això era tot just el primer dia d'haver passat el riu. Algú demanava per mi, "serà possible", vaig pensar, amb aquella barreja de gent. Vaig sortir a la carretera que va de Flix a La Pobla de Granadella i em trobo amb el meu cunyat, el que havia estat del Comitè al meu poble. Portava un camió "katiuska" rus i en saber què havia passat a la XIII Brigada, tot preguntant aquí i allà havia arribat a localitzar-me. El primer sorprès de que fos xofer vaig ser jo perquè, que jo sàpigues, no li havia vist mai ni anar en bicicleta però, amics, no és el mateix predicar hem d'anar que anar-hi.

A la Pobla de Granadella vam posar les oficines i ens hi vam instal·lar. L'aviació va estar quatre o cinc dies quieta, però passats aquells dies ja la vam tornar a tenir a sobre nostre. Per menjar vam continuar fent servir el mateix sistema, vam trobar una casa davant de l'església i al mateix carrer on teníem les oficines. Com teníem costum de fer a tots els pobles on ens estàvem, vam començar per organitzar alguna festeta i algun concurs de dibuix per als nens, per tal de confraternitzar amb la gent del poble. Això formava part de la nostra feina.

Les oficines les teníem a la casa d'uns parents del nostre amic Ramon Flix, el mestre, que estava amb nosaltres i que feia de periodista. Ell era d'un poblet no gaire lluny d'on érem. Allà compartíem la casa amb la família. Nosaltres ocupàvem la planta de dalt, la família la planta primera i la planta baixa era per a la mula. Un dia que estava sol al pis de dalt va venir l'aviació. Jo havia agafat tanta pràctica en sentir el xiulet de les bombes de l'aviació que quan baixaven podia precisar amb força exactitud si passaven de llarg, si queien a prop o si queien a sobre.

Aquell dia vaig sentir l'aviació, que moltes vegades passava de llarg cap a un altre objectiu però sovint ens feia alguna visita, i aquella vegada anava per a nosaltres. La vaig sentir xiular i vaig baixar corrents al pis de sota on vaig trobar una cosina del mestre. La vaig agafar del braç i la vaig estirar cap al soterrani. Es va resistir una mica en veure que la feia baixar al soterrani, però quan va sentir l'estrèpit de la bomba que va caure al pati del darrere i va deixar la porta de fusta del soterrani mig estellada, va entrar en raó. Quan el soroll de l'aviació va afluir una mica ja no la vaig poder retenir més al soterrani i va sortir disparada al carrer.

Quan vaig sortir al carrer ja s'escampava el pànic per tot arreu i la gent corria cap a una cova que hi havia molt a prop i deixaven les cases buides i se n'anaven cap als masos de les terres que

cultivaven. D'aquella forma es van instal·lar en aquell moment i van tancar les cases del poble. Cada cop es feia més això, eren molts els que ens deien si ens cuidàvem de la seva casa mentre ells eren al mas, donat que nosaltres no ens podíem moure sense una ordre per fer-ho. Vam continuar al poble i també ho van fer els de la casa on menjàvem, mentre no empitjorés més la situació. Les dones passaven moltes hores a les coves per la por. Passaven els dies i ja no es treballava, només havíem d'anar a buscar proveïments a intendència i portar-los a la casa on menjàvem.

Durant uns dies l'aviació va passar de llarg, semblava que tenia objectius més interessants, però com gairebé sempre passaven per allà, tant si buscaven alguna cosa com si passaven de llarg, es va acabar la tranquil·litat al poble. A la nit tornaven els que havien deixat la casa per anar a la masia per tal de proveir-se de menjar. Alguns portaven la somera o el ruc, carregaven les alforges i tornaven a la masia.

Un dia, dins de la nostra rutina de sempre, a l'hora acostumada vam anar a dinar i vam trobar la taula parada amb les estovalles posades. La Rosario, que era la cuinera, i la filla gran de la família acabaven de posar a taula l'escudella que treia fum, a punt per servir-la als nostres plats. Jo encara no m'havia assegut a taula i tampoc ho havia fet la Josefa, la nena peita de la família, d'uns vuit o nou anys. De sobte vam sentir l'aviació. Com estàvem acostumats a sentir-la passar de llarg molts dies, ens vam quedar tots pendents.

Quan vaig sentir baixar la primera bomba i darrere la segona, vaig agafar la Josefa i vaig cridar "a les voltes del campanar!". El carrer era d'uns tres metres d'ample, doncs allà acostumen a ser estrets, tot just passava un carro. L'església estava tot el dia oberta de bat a bat. Al costat del portal, a l'entrada a l'esquerra es trobava l'escala que pujava al campanar. Ni que fos assajat, vam sortir corrents cap a l'església i ens vam situar sota les voltes del campanar. Mentre fèiem això la primera ja havia explotat a la plaça i la segona de ple sobre la casa on érem nosaltres. Van anar caient d'altres però ja més apartades.

Un cop passat el soroll, vam sortir i vam quedar bocabadats, la nostra casa estava gairebé en runes i la del costat anava caient de mica en mica. En aquesta hi havia una senyora al pis de dalt que tal com anava tirant enrere li anaven caient les bigues fins arribar a l'última on, emparada pels cantons de les parets dels costats, es va quedar com una estàtua la pobra senyora. La vam haver de baixar entre tots, no sense grans dificultats.

A partir d'aquell moment el poble va quedar gairebé buit durant el dia. La primera bomba que va caure a la plaça va agafar la nostra furgoneta que la teníem aparcada allà i va quedar feta una ferralla inservible. De dia érem gairebé els únics que estàvem al poble però quan sentíem l'aviació baixàvem cap a les coves. Vam estar així uns dies, fins que els nacionals van començar l'ofensiva en travessar el Segre per la banda de Seròs. Les nostres forces estaven molt cansades i no els van donar temps per recuperar-se.

Van portar gent de refresc amb vestits de policies, carrabiners, etc. Van fer una recollida de tot el que van poder i allò encara va ser més desastrós, "cada loco con su tema", no servien per a res. Van arribar a donar l'ordre de que es disparés contra ells si reculaven perquè no oferien cap garantia i no te'n podies refiar d'ells. Els venia massa de nou i així es va produir la desbandada. Per la Granadella, com no érem molt lluny d'on s'havia produït l'ofensiva, vam començar a veure soldats que fugien del front. Entraven a les cases per cercar menjar i, com la gent les havia abandonat per anar als masos, es feien els amos, i si hi havia alguna gallina ja havia rebut.

Una nit allò va ser apoteòsic. Dormíem a les oficines al carrer de l'església i la casa del davant de dia estava tancada. Cada vegada era més gran la quantitat de soldats que es retiraven i ja no ho feien escampats sinó en colles de cinc o sis. Si els semblava bé entrar a una casa, encara que fos a cops de culata, hi entraven. Els que vivien a la casa del davant van tornar de la masia com acostumaven a fer i es van trobar la porta oberta. Havien agafat el que els havia donat la gana i havien destrossat el que els havia semblat. A la casa tenien un noi que era soldat, es van vestir amb el seu uniforme i en acabat el van llençar perquè en aquelles circumstàncies els feia més nosa que servei.

Quan els de la casa van arribar i van veure allò, van començar a malparlar de l'exèrcit i els soldats de tal manera que, en sentir aquell soroll i adonar-nos que eren els veïns del davant, vam sortir fora. Llavors fins i tot n'hi va haver per a nosaltres perquè deien que no havíem vigilat la casa. Cap de nosaltres va respondre perquè quan a un li toquen la llaga és quan més cou la ferida i aquella vegada els havia tocat a ells. Tanmateix, jo comprenia els soldats, ja que quan surts d'un combat on t'han tocat les de perdre i has tingut la sort d'haver pogut sortir-te'n, i saps què has deixat darrere teu i que t'hi podies haver quedat, deixes de ser una persona normal. De debò que si en aquell moment haguessin trobat els soldats, no sé què hauria passat.

Pel que es veia, el front cada vegada estava més a prop de nosaltres. Els nacionals anaven avançant i per la nostra part no hi havia manera de fer una línia de contenció. Al final vam decidir també deixar la casa i ens vam instal·lar a les coves des d'on es veia la carretera de la Granadella a Ulldemolins. Per allà passaven colles de soldats en retirada i un dia vam veure una que portava un be i un cabrit, segurament per tenir la manutenció coberta. Els duïen lligats amb un cordill al coll i tenien forces problemes per fer-los seguir. El noi que duïa el xai, cansat d'arrossegar-lo, va perdre la paciència i va deixar anar la corda perquè anés on li donés la gana. El xai es va quedar a pasturar una mica més enllà. El vam anar a buscar i el vam lligar a una estaca al costat de la cova. L'endemà quan ens vam despertar el xai havia volat. Era molta la gent que passava per allà en retirada.

Mentrestant l'aviació d'ells no parava i feia vergonya que la nostra ni es deixés veure. Al final vam disposar d'un "katiuska" per carregar el material ja que l'aviació nacional havia acabat amb la nostra furgoneta. Cada cop teníem més a prop les forces nacionals i ens vam traslladar a una masia molt gran prop d'Ulldemolins en direcció a Prades. A la casa gran es va quedar la intendència i nosaltres vam ocupar una caseta de pastor amb un bon foc. Allà vam passar la nit de Nadal i encara vam tenir humor per celebrar-ho. Ens vam menjar unes tauletes de xocolata que van portar a intendència, ja que torrons no n'hi havia, i vam gaudir d'un bon foc a terra.

Però teníem els nacionals massa a prop perquè cada vegada trobaven menys resistència i avançaven molt de pressa. Al tercer dia vam canviar de lloc una altra vegada. Vam carregar la intendència primer i, quan teníem carregat tot el camió, va aparèixer un avió que es va encarar cap a nosaltres i ens va obsequiar amb una ràfega de metralladora. Jo anava al darrere del camió amb el material i, quan vaig veure les intencions d'aquell avió i vaig sentir els primers trets, vaig saltar del camió sense pensar-m'ho gaire. Sort que el camió no anava massa ràpid perquè acabàvem d'arrencar i sort també que l'avió devia anar a una altra missió perquè va fer la passada i va continuar la seva ruta. Afortunadament no em vaig fer ni una rascada, pot ser per l'edat, però també pensar el que podia haver estat et feia no sentir les ferides.

Als del camió no els va agradar gaire que jo saltés perquè van dir que si el camió hagués bolcat, hagués estat pitjor. Això van dir, però jo havia vist que quan els metrallaven tots saltaven del camió. El que passava era que el xofer no volia tornar a perdre el camió perquè sabia com li

havia costat que li entreguessin aquell "katiuska" i tenia por que li donessin un fusell, per això va rondinar.

Vam tirar en direcció a les Borges del Camp per intentar apartar-nos del radi d'acció de l'aviació. Quan hi vam arribar, vam respirar una mica. Jo no sabia quin era el nostre destí. Vam empalmar amb la general de Falset a Reus i vam tirar en direcció a Reus. En aquella carretera ja vam començar a veure gent que fugia dels nacionals. Hi havia gent que anava a peu i no duia més que un farcell a l'esquena i, quan veien un camió, provaven que parés. Alguns anaven amb un carretó. No sé fins on podrien arribar, però tots els que estaven compromesos amb la República tenien por.

Els nacionals estaven arribant a Ulldemolins i baixaven cap a Prades i Poblet. Tota aquella part quedava en una bossa i calia prendre mesures a temps. Abans d'arribar a Reus el camió es va parar. Vaig pensar que devia ser alguna cosa important. Vaig treure el cap des del darrere de la cabina del camió i vaig veure l'alcalde de Falset, o qui ens havia rebut com a alcalde de Falset, que anava a peu amb les seves filles i un fardell al damunt, no crec que pensés anar molt lluny. Al xofer es veu que encara li quedava alguna cosa per vomitar des d'aquella discussió que havíem tingut a Falset i ara tenia les armes al seu favor per acabar de fer la pau. Però no li va donar la gana de carregar-lo. Cert que la noia s'havia mostrat una mica arrogant, però a mi m'hauria agradat que hagués aprofitat l'ocasió per fer un amic.

Vam passar per Reus i Tarragona i vam continuar per la carretera general en direcció a Barcelona. Un cop passat Tarragona la carretera començava a fer mala impressió. Era tot un seguit de gent amb els mitjans que tenien per fugir. Allò començava a ser un espectacle llastimós. Quan veien el camió ens miraven com si fóssim la seva salvació. Cada vegada la banda dreta anava més plena de gent, alguns gairebé es posaven al mig de la carretera perquè paréssim. Vam passar el Vendrell i l'allau de gent civil va minorar. Llavors el moviment era més de militars que recuperaven els soldats que havien abandonat al front i anaven cap a casa. Vam passar per Vilafranca i allò em va semblar un somni, érem a les portes de Barcelona. Vam pujar l'Ordal i per a mi va ser un miracle. Veia de nou Barcelona, la ciutat de la qual m'havia acomiadat tantes vegades. Vam baixar l'Ordal i en arribar a Quatre Camins vam girar a l'esquerra i ens vam parar a Corbera de Llobregat.

Allà ens vam anar distribuïnt. Els que havien arribat primer, la intendència i el secretariat, ja estaven col·locats i nosaltres ja teníem el nostre lloc reservat. En arribar, la primera impressió va ser que havíem deixat el front a molts kilòmetres i que allà podíem respirar tranquils. No semblava que el comandament donés la cosa per perduda perquè es va reorganitzar tot tal com s'acostumava a fer a tots els pobles on havíem estat.

A la casa que ens van buscar van posar uns matalassos a terra en una habitació per a nosaltres. Quan els portàvem coses d'intendència els semblava com una aparició doncs a Barcelona es passava molta gana i la cosa estava molt malament. Recordo el dinar del primer dia en aquella casa. En acabar de dinar vam fer el cigarret, tot i que jo no era molt fumador. El tabac estranger que rebíem causava impacte entre els paisans, que havien de fumar fulles de patatera perquè qui tenia tabac el necessitava per intercanviar-lo per menjar. Doncs quan el treies convidaves a qui estava amb tu per veure l'alegria i la sorpresa que mostrava aquella persona. Quan l'amo va veure allò i un dels companys li va donar un paquet de tabac anglès, aquella casa va ser nostra.

Allà vam actuar com en altres pobles i vam donar xocolata als nens petits. Però en aquells moments els aires no estaven prou sanejats. Se suposava que es faria una resistència com a Madrid i això implicava que podia haver-hi una aixafada forta on ens hi trobaríem tots. Es va

agafar tota la gent disponible, de tot arreu, i es van ocupar les altures del Garraf i l'Ordal. Es feia tot el possible per evitar l'entrada dels nacionals a Barcelona. Jo veia que allò era portar la gent a l'escorxador. Els duïen allà i es veia que no era del seu gust. La gent estava cansada de que allò durés tant.

Vam passar alguns dies a Corbera de Llobregat i no s'assemblava res a la Corbera d'Ebre que havia conegut a la batalla de l'Ebre. Per a mi, tal com érem allà, no podíem demanar res més. Per fi es va prendre una decisió. En els dies que portàvem allà, els nacionals avançaven diàriament i trobaven cada cop menys resistència. Va arribar l'ordre de canviar de lloc. Vam carregar el camió una altra vegada i ens vam acomiadar de la gent d'aquella casa. No sabeu el disgust que van tenir, s'havia refet tota la família durant els dies que vam conviure amb ells.

Vam seguir i vam entrar a Barcelona. A l'entrada el xofer va parar el camió per fer una consulta entre tots, ja que tan sols dos de tots els que anàvem al camió coneixíem la ciutat. Un era el secretari del comissari, que també era del meu poble. El xofer era de València i el mestre era de la província de Lleida. Així que es van refiar de nosaltres. La missió que teníem era d'anar a Alella i no sabien per on havíem d'agafar la carretera per anar-hi.

El meu company i jo ens vam consultar i de pensament ja vam coincidir sense dir-nos gairebé res. Agafaríem la carretera de Puigcerdà, passaríem per Mollet, després cap a la Roca, pujaríem per Parpers i saltaríem a Alella. Fer una parada a Mollet i veure la família no representaria fer massa volta, i així ho faríem. El cor ens saltava del cos. Abans de pujar al camió vaig agafar una màscara contra el gas asfixiant d'unes quantes que hi havia a peu de carretera.

Vam travessar tota Barcelona en direcció a Sant Andreu i de cara cap al nostre poble. Quina emoció portava a sobre meu! Era un diumenge. Vam passar Mas Rampinyo, la Llagosta i el proper ja era a casa. L'entrada del poble per aquell costat feia una mica de pendent i, un cop passat, ja es veia tot el poble. Com em va semblar de bonica aquella vegada la torre del campanar del meu poble! En entrar, passades les primeres cases, al carrer hi havia gent asseguda en cadires. Llavors el poble tindria uns vuit mil habitants i tots ens coneixíem. Cada casa tenia un motiu, unes el tenien més maco que altres, però això era el de menys. En passar pel davant d'una, des del darrere del camió, no em vaig poder contenir i els vaig fer un crit. Els de la casa van quedar ben parats en veure aquell soldat que els cridava pel seu motiu.

La primera casa dels dos del poble que vam trobar va ser la meva, tot i que les dos estaven al mateix carrer. El camió va parar davant de casa i d'un salt vaig ser a terra. La meva mare estava asseguda en una cadira darrere dels vidres mirant al carrer. Estava convalescent d'haver passat el tifus. Va ser només un moment perquè encara havíem d'anar a casa del meu company. El meu pare no hi era. Quan vaig marxar la mare encara no s'havia refet de la sorpresa, però em penso que allò la va curar del tot. No vaig fer esperar gaire els companys perquè no van baixar del camió. A continuació vam passar per casa del meu amic i vam fer el mateix. Nosaltres no ens vam moure del camió. De moment ja n'hi havia prou, no ens interessava que es descobrís la volta que havíem fet i vam arribar a Alella aproximadament com els altres. Ningú més que nosaltres ho va saber.

Allà ens van destinar a una torre bastant gran on hi cabíem tots. Teníem tres pisos per a nosaltres i era la primera vegada que no estàvem incomunicats. Hi havia els comandaments, els oficinistes, els dibuixants, l'arxiu i les màquines. Així donava gust. Per menjar era l'únic moment en què ens escampàvem i ens vam acostumar a fer sempre les mateixes colles. Nosaltres vam trobar una casa que havia estat una fonda i no vam trobar cap impediment.

Mentre érem allà, va vagar-me de fer una mica el tafaner. En ser-hi tots plegats, en una habitació hi havia caixes de xampany plenes i mig plenes de la documentació que es treia als morts. Em va cridar l'atenció perquè quan vaig estar en els fregats forts no vaig veure ningú que tingués temps de fer aquella feina. Això no volia dir que quan els baixaven a la posició no s'encarreguessin de fer-ho. Tornant al que deia, tot buscant entre aquelles carteres vaig trobar la d'un del poble que era d'una quinta més gran que jo i no sabia que estava en aquell batalló. Vaig mirar tota la documentació i vaig quedar-me un carnet d'identitat amb un retrat d'ell.

Era un noi força guapo, l'únic noi d'una família de set germans. Llavors vaig anar pensant i vaig suposar que, com era d'una família molt religiosa i per allà això no estava ben vist, la família hauria perdut el rastre d'ell i no sabia on es trobava. Se'm va acudir que podria haver estat entre els soldats d'aquell batalló disciplinari considerat feixista, que estava vigilat dia i nit i que els feien treballar entre les dues línies per treure algun cadàver i altres feines perilloses. Per cert, quan vaig tenir ocasió, ho vaig comunicar a una germana seva. La seva mare, com és natural per haver-li desaparegut el fill tan misteriosament, es va interessar molt per esbrinar a partir d'allò i aclarir alguna cosa, donat que aquells fets es produïen quasi sempre per la denuncia d'alguna persona. Aquell cas em va tenir intranquil uns dies degut al nou règim que s'imposava als perdedors.

Mentre era en aquella torre vaig notar el nerviosisme de la gent, sobre tot quan ens vam assabentar que els nacionals havien entrat a Barcelona. A la majoria el cap els hi donava voltes, però ningú s'atrevia a manifestar-ho. Gairebé tots els de l'oficina eren de Barcelona i cada cop ens allunyàvem més de casa seva. Els únics que es mantenien fermes eren els comandaments perquè estaven significats amb la causa i no els quedava altra solució. Ara bé, es possible que el nerviosisme fos més gran en ells que en nosaltres.

Quan els nacionals van entrar a Badalona, allò va ser el cop de gràcia. Els camions van tardar poc en venir per fer el trasllat. Les coses menys necessàries es van quedar allà. Els primers en marxar van ser els que tenien graduació. No van aparèixer els camions habituals. La gent no compromesa s'anava quedant a la casa. En una habitació hi havia una escampada de roba caqui d'oficial vella. S'havien alleugerit el pas en deixar la vella i posar-se la més bona. Allò ja era un senyal del desastre. També hi havia botes d'oficial abandonades i vaig canviar les meves per unes que m'anaven bé.

El meu company, el secretari del comissari, com que estava més en contacte amb els de l'oficina que eren de Barcelona, havia pres un acord amb ells i jo no en sabia res. Va arribar el nostre camió. Sempre érem els últims en carregar i, un cop ple, em diu "jo també pujo al darrere amb tu" però quan vaig fer la intenció de pujar, em va agafar pel braç i em va dir "què fas?". Resulta que estaven tots d'acord i ell mateix va fer un crit "val, ja podeu tirar", i el camió va marxar i nosaltres ens vam quedar a terra. Vam tornar a la torre i allà hi eren els de Barcelona que també s'havien quedat. Ja tenien preparat el que van creure que era necessari. A més de les pistoles de què disposaven, tenien una metralladora desmuntable i ens vam acabar d'equipar amb alguna cosa que havien deixat abandonada.

Per darrere de la torre pujava un camí que s'enfilava muntanya amunt. Quan vam estar a punt vam anar tirant per aquell camí fins a dalt de tot. Allà, a l'entrada d'un bosc que feia límit amb una vinya, hi havia una cova feta segurament per l'amo de la vinya per refugiar-se en cas de pluja. Hi vam entrar tots i vam decidir el que havíem de fer a partir de llavors. Els de Barcelona tirarien tot seguint la muntanya cap a la ciutat, al menys fins a Santa Coloma. Nosaltres, els dos de Mollet i el mestre de Lleida, que també s'havia quedat, seguiríem fins al turó de Sant Miquel

i baixariem per on poguéssim cap a Mollet. Això va passar als vols de les deu del matí. Ens vam acomiadar i ens vam desitjar molta sort.

Vam pujar la muntanya amunt fins a la carena i vam baixar per l'altre costat. Des d'allà ja dominàvem tota la plana del Vallès. Tot semblava molt quiet. Mentre baixàvem cap a Montornès, en una clariana del terreny en sortir del bosc, ens vam trobar que ens cridaven uns soldats que es retiraven cap a França per la muntanya. Nosaltres vam seguir el nostre camí. Aquells soldats es van cansar de cridar, van tornar a entrar al bosc i van continuar la seva ruta. Quan arribàvem a Montornès ens vam desviar a l'esquerra. Procuràvem caminar per la muntanya sempre que podíem. Estàvem arribant a Montmeló i anàvem a baixar de la muntanya per travessar la carretera quan vam sentir unes explosions molt fortes al poble. Vam parar i vam veure una fumarola grandiosa que s'aixecava enlaire. Era d'una indústria que treballava per a motors d'avions.

Vam tornar a pujar la muntanya i vam agafar un caminet que passa per sota del turó de Sant Miquel. Vam travessar el turó perquè sabíem que per aquella banda del Vallès, abans d'arribar a Can Girona, s'hi trobava una casa de pagès. Vam arribar a la casa, ens vam donar a conèixer, vam explicar el que ens havia passat i vam demanar si ens podien donar alguna cosa per menjar. No van posar gaires objeccions i la mestressa ens va preparar una mica de dinar. No sé si el fet d'anar armats els va convèncer o ho van fer les paraules que els vam dir. De totes maneres, es van interessar molt pel que estava passant doncs allà estaven bastant aïllats. Allò pertanyia al terme de Martorelles on jo tenia moltes amistats.

Vam tornar a entrar al bosc i vam decidir enterrar les armes allà si és que ens quedàvem a Martorelles. Vam anar baixant la muntanya sense massa pressa. Preferíem que el dia s'enfosquís una mica i vam seure una estona per esperar al bosc. Quan ja començava a fosquejar vam decidir reprendre la marxa i fer el que havíem pensat. En sortir del bosc vam veure cremar una fogata que creixia i després una altra, i una altra. Vam suposar que els nacionals havien entrat a Martorelles i els soldats feien fogates per escalfar-se ja que érem al mes de gener de 1939. A més, d'aquella manera marcaven la línia de front fins on havien arribat aquell dia.

Vam haver de tornar enrere. Els nacionals havien entrat al poble de Martorelles. La nit era bastant fosca però nosaltres coneixíem molt bé el terreny que trepitjàvem. Vam tornar enrere i vam baixar cap a una masia que té una torre bastant alta i que es troba a peu de carretera. Hi havia un camí que travessava la carretera i baixava cap als camps un cop es deixava el bosc. En observar la carretera vam veure que hi havia molt moviment de soldats carretera amunt, sense gaire ordre. Vaig suposar que eren soldats en retirada que aprofitaven la protecció de la nit. Quan vam veure aquell desgavell, que un s'apartava de la colla per fer les seves necessitats i tornava quan havia acabat, i així contínuament sense produir-se cap clariana per poder sortir i travessar la carretera, vam decidir sortir d'un en un per barrejar-nos amb ells i esperar-nos en unes canyes que hi havia al peu del camí.

Així vam travessar la carretera. Nosaltres dos vam anar al davant perquè el mestre, que no coneixia el terreny, veiés l'itinerari que fèiem. Quan li va tocar a ell li vam gastar una broma. En arribar a les canyes ens va cridar però nosaltres vam trigar una mica en respondre fins que vam veure que es desesperava. Tots tres vam continuar per aquells canyars fins que vam veure el riu Besòs. Era qüestió de travessar-lo i ja ens trobaríem a Mollet. El problema va ser que el riu baixava bastant fort, però de pitjors havíem passat. Vam buscar un lloc on no hi hagués massa fondària i vam passar vestits, l'aigua no ens passava dels genolls.

Un cop a l'altre costat havíem de decidir on anàvem primer. Jo vivia al bell centre del poble i casa meua va quedar descartada. Vam decidir anar a casa del company que vivia als afores, però abans d'entrar a Mollet vam estar una bona estona observant els moviments que hi havia al poble. Els nacionals l'havien ocupat i es veien algunes patrulles fent rondes. El meu amic tenia una germana casada en una masia a la sortida del poble i vam decidir que anar allà seria el millor que podíem fer.

Quan vam arribar a la masia vam veure un entrar i sortir de soldats que ens va fer entendre que els nacionals hi havien instal·lat el seu quarter general. Estava clar que allà no ens podíem quedar. Vam tornar cap al poble i ens vam dirigir a casa del meu amic. Ell vivia a l'última casa del poble en direcció a França a la mateixa carretera. Per arribar-hi des d'on veníem havíem de travessar un carrer bastant llarg però molt fosc i poc transitat. L'únic obstacle era travessar la carretera general on hi havia molta llum. Un cop travessada, en front mateix hi havia casa seva, amb l'avantatge que davant hi havia un petit pati amb unes enfiladisses que cobrien tot el portal. Vam travessar el carrer i la carretera sense novetats.

Deurien ser les dotze de la nit. Vam tocar sense fer massa esvalot i no responia ningú. A la casa havien quedat els pares sols d'una pila de germans. No hi havia manera que donessin senyals de vida i nosaltres no podíem fer massa escàndol. Sort de l'instint maternal. Al cap d'una estona vam sentir a dins una veu de dona gran que deia "és el Juanito" i es va obrir la porta. Com podeu suposar llavors es va trencar tot aquell silenci misteriós. Nosaltres encara anàvem remullats del riu i ens van fer un bon foc perquè poguéssim assecar-nos la roba i les sabates mentre ens preparaven alguna cosa per menjar.

Vam estar una bona estona així, potser una hora o dues, amb la sensació de ser a casa, quan van trucar a la porta. Ens vam quedar parats, el pare va preguntar qui era i li van contestar "la patrulla". Vam recollir tot el que teníem escampat perquè s'assequés i vam pujar a les habitacions de dalt de la casa. Al cap d'un moment el pare va obrir la porta i la patrulla li va dir: "Hemos visto luz en la casa a estas horas y hemos pensado que pasaba alguna cosa". El pare li va dir que no i, després de donar-los uns quants ous que van demanar, van marxar donant les "muy buenas noches". Passat l'ensurt ens vam arreglar el llit i vam anar a dormir tranquils. Havíem quedat que els pares es cuidarien al matí d'anar a buscar roba de paisà a casa meua per poder vestir-nos. Ens van deixar dormir fins que ens va donar la gana. En llevar-nos ja teníem roba de paisà preparada i el meu amic de Lleida es va vestir amb roba meua. Vam sortir al carrer per telefonar a casa seva perquè estiguessin tranquils.

L'ambient al poble era una mica de sorpresa. Et trobaves amb gent que s'havia amagat per no anar a la guerra i llavors sortien amb la pell tota blanca del temps que havien estat a l'ombra. Pels carrers els moros venien algunes coses que fins llavors no es trobaven. Això sí, cobraven amb monedes de plata que era l'única moneda acceptada a l'Espanya nacional. De seguida van sortir els simpatitzants amb el règim, amb ganes d'ocupar càrrecs.

A les estacions de tren hi havien quedat trens carregats de gènere doncs, degut a la ràpida caiguda de Barcelona, no havia donat temps per fer una evacuació correcta. Es veia gent una mica embogida pels carrers amb sacs de llenties, cigrons i altres, fins a l'extrem que havien de fer un gran esforç per poder portar la càrrega a casa. Quan es va saber que a l'estació de Parets hi havia quedat un tren carregat d'oli, es va fer una processó de gent per la carretera. S'havia acabat la misèria. Al menys això és el que va creure molta gent i, en aquell moment, hi havia eufòria general.

Els que s'havien significat amb la República i els que havien tingut algun càrrec havien marxat del poble. El meu cunyat, que era un d'ells, el dia abans d'entrar els nacionals havia passat a recollir la dona i les filles. La dona, embarassada de cinc mesos, va tenir la criatura a un camp de concentració a França.

L'Ajuntament franquista va fer una crida a tots els que es van amagar a casa durant la guerra i els que ho havien fet en la retirada. Allà ens vam trobar amb uns quants de la nostra quinta, que havien fet el mateix que nosaltres. Alguns d'ells ja feia una pila de dies que havien abandonat el front, en començar la retirada, havien pogut evitar els controls i havien arribat a casa. Un d'ells va ser descobert i el van reingressar a la línia de front, i allà s'hi va quedar. Sense cap mena de dubte, afirmaria que la nostra quinta va ser la més perjudicada per la guerra. Hi vam anar en un mal moment.

Els soldats que ens presentàvem a l'Ajuntament necessitàvem un aval d'una persona que fos addicta al nou règim per acceptar-nos com a bons ciutadans. No vam tenir cap pega els que jugàvem anteriorment en l'equip de futbol del capellà. El rector havia tornat a ocupar el seu càrrec anterior i va avalar a tots els que ens vam trobar allà de nou. L'amic de Flix, un cop es va comunicar amb els seus pares a Lleida i va rebre el necessari, ens va deixar i vam quedar com amics.

El poble s'anava reorganitzant segons els costums del nou règim. Una de les primeres coses que es van fer va ser recuperar tot allò que la gent havia anat a buscar a l'estació de tren. Per recuperar-ho ens van fer servir a nosaltres. Junt amb un responsable del partit, amb un cavall i un carro, teníem l'ordre de que la gent havia d'entregar tot el que s'havia emportat del tren. La gent ho entregava temerosa de les represàlies, perquè la veritat és que el manar es puja al cap i més si no hi ha gaire formació. Jo ja els coneixia pel seu alt grau de fanatisme. Hi havia gent a qui sols els hi quedava la pell i entregaven una coixinera de lleties. Alguns van carregar el carro i van fer més d'un viatge. El rigor que mostraven les noves autoritats feia que la gent entregués tot el que tenia per por a les represàlies.

Sortir de casa no era gaire aconsellable perquè si et localitzaven et manaven algun servei. Això em va passar una nit que feien una pel·lícula i, com feia molt de temps que no en veia cap, vaig decidir anar-hi. Quan estava a la taquilla traient l'entrada, una veu des de dalt de l'escala em va cridar. Era el post de falange: "Camarada tiene servicio, suba". Vaig pujar, em van donar una altra vegada un fusell i em van dir que havia de rellevar al guàrdia dels presos que tenien al campanar. Em va acompanyar el cap fins al campanar, vam fer el relleu i em va deixar allà sol.

El campanar quedava solitari al mig de la plaça perquè havien enderrocat l'església en començar la revolta. A dins hi havia uns cinc o sis presoners que estaven molt quiets i no em vaig interessar per ells. Més tard vaig saber que dos o tres eren del comitè d'empresa de la fàbrica on jo havia treballat i, entre ells, també hi havia un cunyat meu. En una d'aquelles guàrdies s'havia escapat un xicot.

Mentre feia la guàrdia, enmig d'aquella quietud, vaig notar que queia alguna gota i que s'estava ennuvolant una mica. Allà no hi havia cap raconet per amagar el cap i vaig anar aguantant aquelles gotes. Deurien ser les onze i mitja quan vaig sentir unes veus des de la plaça de l'Ajuntament que deien "la guàrdia no puede mojarse". Quan es van acostar vaig reconèixer el cap de la falange. Com a prop del campanar hi havia una balconada amb una bona visera, va donar uns cops a la porta de la casa. Passat un moment va picar més fort. Jo coneixia la gent d'aquella casa, que eren d'esquerres, i sabia que estava habitada per tres dones ja que els homes havien marxat, i elles no s'atrevien a obrir la porta.

Li vaig dir al cap, en veure que la cosa es complicava, “no cal fer-los llevar, aquí sota la balconada ja en tinc suficient”. Però no el va convèncer la idea i va tornar a insistir, amb més violència. Jo volia desaparèixer, però a la fi, amb camisa de dormir i una bata a sobre, van obrir la porta. A l'entrada tenien un sofà i va fer-lo posar al carrer sota el balcó i deixar la porta oberta de bat a bat amb els llums encesos. Aquelles dones es van quedar a l'entrada assegudes amb la porta oberta i jo fent guàrdia al carrer en el sofà. Vaig procurar calmar-les una mica, però la son se'ls hi va passar del tot. Va venir el relleu, li vaig entregar el fusell i vaig procurar no haver de fer cap més servei d'aquella classe.

Pocs dies després d'haver passat això, ens van tornar a incorporar a l'exèrcit doncs la guerra encara no s'havia acabat. Em van destinar a Burgos al quarter de San Marcial. Aquella vegada vam anar junts tots els que van trobar a Mollet que érem del 40 i del 41. Ens van donar el privilegi d'anar davant de tots i això volia dir anar a Madrid.

Mentre érem allà es va acabar la guerra i la preocupació d'haver d'anar al front. Però pocs pensàvem la que ens esperava als que no havíem entrat en quintes. S'havia acabat una etapa i començava una altra per a aquells homes que havien perdut una guerra que no havien promogut. Aquella etapa havia de durar de la segona quinzena d'abril de l'any 1939 fins a les darreries de juliol de 1942 en el Protectorat Espanyol del Marroc i en el Regiment de Fortificacions número 5, fent fortificacions a tot el llarg del riu Muluya, l'estret de Gibraltar i altres punts considerats llavors estratègics.

Però d'això ja en parla l'amic Joaquim Ripoll Casals en el seu llibre, editat a Argenton el mes de març de 1984, *La petita història de Forti-5, 1938-1942*.